

KS. JAN SZCZEPANIAK* – KRAKÓW

**NIEKANONICZNA DIECEZJA PIŃSKA (1795-1798).
POWSTANIE, TERYTORIUM
I WEWNĘTRZNY PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY¹**

**NON-CANONICAL DIOCESE OF PINSK (1795–1798).
FORMATION, TERRITORY
AND INTERNAL ADMINISTRATIVE DIVISION**

Abstract

Even before the signing of the treaties finally dissolving the Polish-Lithuanian Commonwealth, Empress Catherine II made a new administrative division of the Catholic Church in Russia on 6–17 September, 1795, treating the acquired lands as the property of Russia. She did not consult the Holy See on her decisions, thereby disregarding the generally accepted principle that the creation and abolition of dioceses and the appointment of ordinaries is a papal prerogative. One of the dioceses she created was the Diocese of Pinsk, whose Ordinary by her appointment was the former Bishop of Kyiv, Kasper Kazimierz Cieciszowski, residing in Zhytomyr. She subordinated parishes and monasteries

* Ks. Jan Szczepaniak – prof. historii, Instytut Historii, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

e-mail: jan.szczepaniak@upjp2.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5365-8146>

¹ Dziesięć lat minęło do opublikowania przez p. Marię Dębowską „szkicu”, jak sama nazwała swój tekst, o niekanonicznej diecezji pińskiej. M. Dębowska, *Rządy biskupa Kaspra Kazimierza Cieciszowskiego w niekanonicznej diecezji pińskiej (1795-1798)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 100 (2013) s. 181-203. We wstępie do niego napisała: „Krótki, bo zaledwie trzyletni, okres istnienia bytów, jakimi były utworzone w 1795 r. przez cesarzową Rosji Katarzynę II diecezje łańskie na zabranych ziemiach polskich, nie doczekał się szerszych opracowań. Mamy o tym jedynie wzmianki w pracach B. Kumora, który uważał te zagadnienia za niewarte większego zainteresowania ze względu na niekanoniczność diecezji i tymczasowość ich trwania. Zajmował się nimi niejako przy okazji badań nad innymi zagadnieniami. Przeszkodą do pełniejszego poznania historii niekanonicznych biskupstw był także brak materiałów archiwalnych lub brak dostępu do nich.

in the Minsk and Volhynian governorates to him. The bishop exercised authority over the area in accordance with ecclesiastical law, as he had obtained from the Warsaw-based papal delegate Wawrzyniec Litta the powers of administrator over the area incorporated into the diocese of Pinsk and exceeding the boundaries of the formally existing diocese of Kyiv, of which he was the legal ordinary. For a reason that is difficult to hypothesise, he did not establish the diocesan capital in Pinsk, despite the express wish of Catherine II. He did not designate any church in Pinsk as a cathedral, did not move the chapter and bishop's residence there, and did not open a consistory there. He did, however, leave Zhytomyr for Berdychiv. He also renamed the consistory general of the Kyiv Diocese as the consistory general of the Pinsk Diocese. After receiving ecclesiastical authority to administer the diocese, most likely in June or July 1796, he divided the diocese into 4 district officialities (Zhytomyr, Lutsk, Minsk and Nyasvizh) and 19 deaneries. After the territorial and administrative reform of Russia announced by Emperor Paul I in December 1797 and implemented in January and February 1798, he re-divided the Pinsk diocese into deaneries, bringing them as close as possible to the state administrative division. The Diocese of Pinsk ceased to exist as a result of an agreement between the Holy See and the royal court in St Petersburg on a new administrative division of the Catholic Church in Russia (Paul I's ukase of 28 April / 9 May 1798; W. Litta's decrees of 7, 8 and 9 August 1798).

Keywords: Diocese of Pinsk; Mogilev Metropolis; Catholic Church in Russia; Kasper Kazimierz Cieciszowski; Minsk Governorate; Volhynian Governorate

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Od samego początku aneksji ziem polskich i litewskich Rosjanom zależało na szybkim scaleniu nowych nabytków z resztą państwa, a to polegało nie tylko na ujednoczeniu prawa i sądownictwa, podziału administracyjnego i procedur

Archiwalia dotyczące tego tematu są nieliczne i rozproszone. Niniejszy szkic nie powinien być traktowany jako wyczerpująca prezentacja problematyki wiążącej się z istnieniem niekanonicznej diecezji pińskiej. Ma on na celu zwrócić uwagi na nowe wątki badawcze i materiały archiwalne⁷⁷. Zaprezentowany przez nią tekst okazał się jak dotąd jedynym na ten temat, a przytoczone słowa wstępu nic nie straciły na aktualności. W zawiązku z powyższym zwałnia to nas od omówienia literatury, a nawet od szerszej prezentacji źródeł, bo te nadal, mimo poszukiwań w archiwa białoruskich, rosyjskich i ukraińskich, okazują się zdumiewająco nieliczne. Najważniejszym źródłem wykorzystanym w tej pracy jest sprawozdanie bp. K.K. Cieciszowskiego o stanie diecezji sporządzone w styczniu 1798 roku. Zachowała się tylko jego pierwsza część dotycząca guberni wołyńskiej oraz sumaryczne podsumowanie stanu całej diecezji. Brak części sprawozdania, dotyczący parafii w guberni mińskiej, nie jest dotkliwy, ponieważ można go odtworzyć na podstawie raportów plebanów oraz przełożonych zakonnych, dołączonych do tekstu przesłanego do Petersburga. W jakim momencie dziejów Kościoła w Rosji powstały owe dokumenty i czym one są zostało wyjaśnione w przypisie nr 98. Pozostałe źródła wykorzystane w pracy mają charakter pomocniczy. Na koniec wspomnę, że niniejszy tekst to wstęp do przedstawienia stanu diecezji pińskiej na przełomie 1797 i 1798 roku, który zostanie opublikowany w kolejnych artykułach.

urzędniczych, struktury stanowej, systemu oświatowego, ale także na usunięciu ich polskiego charakteru. Nie było to zadanie łatwe, gdyż poza zmianą prawa i reformami administracyjnymi, o których będzie jeszcze mowa², trzeba było stworzyć nowe elity, marginalizując przy tym te osoby i środowiska, które nie chciały zerwać z polską tradycją narodową i państwową, tak silnie związaną z duchem republikańskim i tradycjami wolnościowymi, a całkowicie sprzeczną z ideami, które uformowały rosyjskie samoderżawie³.

Ponieważ w społeczeństwach zamieszkujących dotychczasowe ziemie koronne i litewskie spoiwem tradycji narodowych i państwowych był katolicyzm, nie można było skutecznie przeprowadzić scalenia przejętych ziem z resztą państwa, bez przejścia kontroli na zarządem i działalnością Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego i grecko-unickiego (po II rozbiórce także ormiańsko-katolickiego), usunięcia polskich wpływów w Cerkwi grecko-unickiej, a także oderwania systemu szkolnego, szczególnie na poziomie kształcenia średniego i wyższego, od wpływów duchowieństwa katolickiego⁴. Zmierzające do tego działania rozpoczęto jeszcze przed podpisaniem traktatu rozbiorowego (5 sierpnia 1772 roku), ratyfikowania go przez polski sejm (30 września 1773 roku) i formalnego ustanowienia nowej granicy państwowej na Dnieprze, Druci i Dźwinie⁵.

² W Rosji reformę sądownictwa i administracji planowano jeszcze przez rozbiórami Polski. Konieczność wprowadzenia zmian prawnych na zagarniętych ziemiach zdecydowała o zastosowaniu przygotowanych reforma w byłych polskich prowincjach i o przyspieszeniu ich wdrożenia w Rosji. Dotyczyły to reformy administracyjnej państwa (Ustawa o guberniach z 1775 roku) oraz reformy socjalnej (hramoty dla szlachty i miast z 1785 roku). L. Żytkowicz, *Rządy Repina na Litwie w latach 1794-7*, Wilno 1938, s. 156-158; А.В. Кирич, *Государственные реформы в России. От Петра до Путина*, Москва 2021, s. 31-44; А.Б. Магомедова, *Реформы государственного управления при Екатерине II. Историко-правовой аспект*, „Международный научный журнал «Вестник науки»”, 3 (2019) nr 11, s. 83-88.

³ В. Левицький, Б. Сидяга, *Інкорпорація Правобережної України до Російської імперії та її вплив на розвиток церковного землеволодіння*, „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія”, 2 (2014) nr 1, s. 26-30; Н.О. Щербак, *Правобережна Україна в державно-правовій системі Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст.*, „Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ”, 22 (2017), t. 103, nr 2, s. 290.

⁴ С. Вех, *Западный край («захваченные земли») во внутренней политике Российской империи*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 18 (2021) nr 2, s. 97-123; Ю.В. Хитровська, *Організаційно-правове становище римо-католицької Церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.*, „Сторінки історії. Збірник наукових праць”, 22 (2010) t. 30, s. 32-34.

⁵ Prawie natychmiast odcięto mieszkających w Rosji katolików od bieżących i niekontrolowanych przez państwo kontaktów z władzami kościelnymi rezydującymi poza granicami kraju. Najwyższym prawodawcą w kwestiach kościelnych stawała się cesarzowa, a obowiązywalność uniwersalnego prawa kościelnego w Rosji zależała od jej zgody. Niewątpliwie najważniejszą kwestią zarówno dla władz rosyjskich, jak i kościelnych było ustanowienie zarządu kościelnego nad parafiami i klasztorami w Rosji, w tym czasie bowiem żaden biskup katolicki nie rezydował na terytorium włączonym do Imperium. W efekcie działań podejmowanych przez nuncjaturę i dwór petersburski pieczę na katolikami w Rosji objął w 1773 roku bp Stanisław Bohusz Sierstrzeńcewicz, samowolnie mianowany przez Katarzynę „biskupem białoruskim”, z obowiązkiem rezydencji w Mohylowie,

Podobnie postąpiła Katarzyna II po ostatecznym upadku Rzeczypospolitej. Rozpoczęła „porządkowanie spraw kościelnych” na zajętych ziemiach zaraz po klęsce insurekcji kościuszkowskiej (16 listopada 1794 roku) i po podpisaniu w Petersburgu wstępnego układu z Habsburgami o nowym podziale ziem polskich (3 stycznia 1795 roku), jeszcze przed formalnym sygnowaniem aktów rozbiorowych pomiędzy Prusami a Rosją i Prusami a Austrią (13/24 października 1795 roku), abdykacją króla Stanisława Poniatowskiego (25 listopada 1795 roku) oraz podpisaniem w Petersburgu konwencji o ostatecznym zatwierdzeniu podziału Polski (15/25 stycznia 1797 roku). Dla carycy żadnym ograniczeniem w układaniu „stosunków kościelnych”, jak wówczas mówiono, nie był brak formalnych dokumentów potwierdzających upadek polskiej państwowości. Wystarczyło jej zajęcie przez wojska rosyjskie do września 1794 roku należących jeszcze do Rzeczypospolitej ziem litewskich i ruskich (do linii rzek Niemen i Bug)⁶. Traktowała te ziemie nie jako terytoria okupowane, ale prowincje mające być w niedalekiej przyszłości inkorporowane do Rosji. Podobnie postępowała z obszarami przejętymi w poprzednich rozbiorach⁷. Szybkość i gruntowność zmian przeprowadzonych szczególnie po 1772 roku pokazywała, że władczyni Imperium Rosyjskiego traktowała zabrane

a następnie 17/28 stycznia 1782 roku arcybiskupem metropolitą mohylowskim. Zdając sobie sprawę z nieodwołalności powyższych decyzji, Pius VI zdecydował uznać ową nominację w bulli wydanej 15 kwietnia 1783 roku, powierzając S.B. Siestrzeńcewiczowi zwyczajną jurysdykcję nad katolikami mieszkającymi w Rosji. Szerzej na ten temat: S. Szantyr, *Zbiór wiadomości o kościele i religii katolickiej w Cesarstwie Rosyjskiem a szczególnie w prowincjach od Polski przyłączonych od czasu pierwszego rozbioru Polski aż do końca panowania cesarza Alexandra I. i początków panowania Mikołaja I*, Poznań 1843, s. 7-9; A. Boudou, *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, t. 1, 1814-1847, Kraków 1928, s. 20-23; T. Kasabuła, *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim (w 225. Rocznice powstania archidiecezji i metropolii mohylowskiej)*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, 7 (2008) s. 263-267; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 17-18, 192-193; M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II, 1772-1784*, Kraków-Warszawa 1910, s. 6-55; Я. Войда, *Буллa Опероса папы Пия VI, и начало ее истории в Российской Империи на рубеже XVIII-XIX веков: некоторые церковно-политические аспекты*, w: *Могилевская римско-католическая архиепархия: свидетельства живой памяти. 1783-1939*, Санкт Петербургъ 2019, s. 60-88; М.А. Попов, А.И. Ганчар *Митрополит С. Бозуш-Сестрэнцевич: формирование правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX века)*. Монография, Гродно 2012, s. 45-46, 62-64.

⁶ K. Bartoszewicz, *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej*, Wiedeń [1913], s. 309-315.

⁷ Czego wyrazem był ukaz z 30 października / 10 listopada 1794 roku skierowany do mianowanego wówczas generał-gubernatorem ziem litewskich Nikołaja Repina. Katarzyna II traktowała w nim mieszkańców zajętych ziem jako podanych rosyjskich i poleciła im złożyć przysięgę wierności i posłuszeństwa. *О раздѣленіи Великаго Княжества Литовскаго на три части и о образъ управления оными*, 30 X 1794 (nr 17264), w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 23, *Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт Петербургъ 1830, s. 572-58; H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, 1772-1800, Wilno 1910, s. 275-281. Powszechny upadek ducha mieszkańców zajętych ziem sprzyjał Rosjanom w szybkim wyegzekwowaniu nakazu złożenia przysięgi, na który dali mieszkańcom, szlachcie, duchowieństwu i mieszczaństwu 4 tygodnie (okres ten został później przedłużony); Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 64-66.

polskie ziemie jako integralną część swojego państwa i zamierzała sprawować nad nimi suwerenną i absolutną władzę⁸. Przejęcie w 1795 roku kontroli nad resztą ziem litewsko-ruskich Rzeczypospolitej otworzyło również cesarzowej możliwość jednolitego ułożenia zagadnień związanych z istnieniem i funkcjonowaniem Kościoła katolickiego na całym terytorium państwa⁹.

Sprawa była pilna, ponieważ z powodu szybkiego biegu wydarzeń cesarzowa nie poczyniła istotnych zmian w kwestiach kościelnych na terenach przejętych po II rozbiore Polski (prusko-rosyjski traktat rozbiorowy 23 stycznia 1793 roku, uznany przez sejm grodzieński 22 lipca i 22/23 września tegoż roku), szczególnie w kwestii obsady stolic biskupich. Tylko jeden ordynariusz z przejętych wówczas przez Rosję ziem został rosyjskim poddanym, nie tracąc władzy pasterskiej w swojej diecezji. Był nim biskup kijowski K.K. Cieciszowski¹⁰. W lipcu 1792 roku

⁸ M. Hałaburda, W. Kęder, *Sytuacja polityczna i społeczne na kresach wschodnich w dobie pierwszego rozbioru w świetle sprawozdań dyplomatów papieskich*, „Studia Historyczne”, 58 (2015) z. 1 (229), s. 31-32, 34-37; F. Sznarbachowski, *Początek i dzieje Rzymsko-katolickiej Diecezji Lubo-Żytomierskiej, obecnie Luckiej w zarysie*, Warszawa 1926, s. 116.

⁹ Warto zaznaczyć, że owo „porządkowanie spraw kościelnych” było istotnym elementem wewnętrznej polityki prowadzonej pod dyktando Katarzyny II przez dwór petersburski w stosunku do wszystkich wyznań. Władczyni, afiszując się wobec elit europejskich swoimi oświeconymi poglądami, wydała ukaz o tolerancji wszystkich wyznań w Rosji (22 lipca 1763 roku), ale w stosunku do prawosławia prowadziła politykę bezwzględnego podporządkowania Cerkwi państwu. Taką samą politykę prowadziła wobec Kościoła katolickiego na Ziemiach Zabranych. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II*, s. 6-9; A.A. Завьялов, *Вопрос о церковных имениях при императрице Екатерине II*, Санкт Петербург 1900, s. 341-344; A.И. Комиссаренко, *Разработка законодательных актов секуляризационной реформы 1764 г.*, w: *Проблемы истории России*, t. 2, *Опыт государственного строительства XV-XX вв.*, Екатеринбург 1998, s. 34-47; A.A. Назаров, *Религиозная политика Екатерины II как фактор формирования первого в Европе толерантного многоконфессионального общества*, „Выстник РМАТ [Российская международная академия туризма]”, (2020) nr 3, s. 13-19.

¹⁰ Pozostali ordynariusze rezydowali w granicach Rzeczypospolitej lub nie złożąwszy przysięgi na wierność carycy opuścili granice Rosji. Biskup wileński I.J. Massalski rezydował w granicach formalnie niepodległej Rzeczypospolitej, przebywając w Warszawie lub Wilnie. Utracił on dobra stołowe znajdujące się w zajętej przez Rosję części diecezji, a także, jako „obcy poddany” nie mógł wykonywać nad tą częścią diecezji władzy biskupiej. Biskup kamieniecki Adam Stanisław Krasieński, po odmowie złożenia przysięgi wiernopoddańczej wyjechał z Kamieńca, krótko przebywał w galicyjskie części diecezji (Husiatyniu) i we Lwowie, a następnie zamieszkał w rodzinnej rezydencji w Krasnem na Mazowszu. Rychło także złożył rezygnację z biskupstwa. Starał się osadzić na katedrze kamienieckiej bp. Jana Józefa Dembowskiego, swojego koadiutora, ale władze rosyjskie nie wyraziły na to zgody, najprawdopodobniej także z powodu odmowy złożenia przysięgi. Biskup łucki Adam Naruszewicz po przystąpieniu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego do targowicy w 1792 roku osiadł na stałe w swojej rezydencji w Janowie Podlaskim. Na decyzję tę wpłynęła również jego choroba, choć zasadniczym powodem odsunięcia się od spraw politycznych były wyrzuty sumienia z powodu złożenia przez niego, za przykładem króla, przysięgi na wierność konfederacji targowickiej. Ponieważ pozostał polskim poddanym i nie złożył nakazanej przysięgi, także on praktycznie utracił władzę nad tą częścią diecezji, która znalazła się w Rosji. Z tych powodów władze nad parafiami z diecezji wileńskiej i łuckiej przejął metropolita mohylewski. Uczynił to samowolnie, bez porozumienia z właściwymi ordynariuszami. Szantyr, *Zbiór wiadomości*

opuścił on wraz z rodziną Warszawę, udając się na teren zaboru austriackiego, gdzie zamieszkał w Szumlanszczyźnie k. Stryja, majątku swojego krewnego Józefa Deszerta. Jesienią 1793 roku wrócił jednak do swojej diecezji i złożył przepisaną prawem przysięgę na wierność cesarzowej¹¹.

Utworzenie diecezji pińskiej (1795)

Zachodnia granica Rosji wyznaczona w trzecim traktacie rozbiorowym pozostawiała po stronie Imperium znaczną część diecezji żmudzkiej, wileńskiej i łuckiej z kościołami katedralnymi i rezydencjami biskupów, a także kurlandzką część diecezji inflanckiej i wołyńską część diecezji chełmskiej.

W diecezji inflanckiej (ograniczonej od 1783 roku do Kurlandii)¹², po tragicznej śmierci bp. Józefa Kazimierza Kossakowskiego (9 maja 1794 roku), rządy objął koadiutor bp Jan Nepomucen Kossakowski. Od stycznia 1795 roku nie sprawował ich osobiście, ale przez oficjała Franciszka Ksawerego Goldbergera¹³. Ordynariusz żmudzki J.S. Giedroyć w trakcie insurekcji przebywał w Warszawie. Poinformowany przez swojego koadiutora bp. Józefa Arnolfa Giedroycia o planach konfiskaty dóbr biskupich z powodu niezłożenia przysięgi wierności tronowi rosyjskiemu, wrócił do diecezji i zamieszkał w rezydencji biskupów w Olsiadach. Złożył przysięgę i nadto wykazywał się daleko posuniętą lojalnością wobec zaborców¹⁴. W diecezji wileńskiej władzę sprawował Dawid Plichowski, nominowany na wileńskiego biskupa pomocniczego (1 czerwca 1795 roku). Kapituła wybrała go 1 grudnia 1794 roku na urząd wikariusza kapitulnego (wybór zatwierdził 14 stycznia 1795 roku nuncjusz Wawrzyniec Litta), po śmierci bp. I.J. Massalskiego (28 czerwca 1794 roku)¹⁵. Biskup łucki A. Naruszewicz podjął próbę utrzymania

o kościele, s. 100-104; W.J. Górczyk, *Biskup kamieniecki Adam Stanisław Krasiński (1714-1800) i generał Wincenty hrabia Krasiński (1782-1858). Wzorce mężczyzny w rodzie Krasińskich*, w: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 8, „O mężczyźnie (nie)zwyčajnie”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2019, s. 40; tenże, *Diecezja kamieniecka w drugiej połowie XVIII w. Czasy pontyfikatu biskupa Adama Stanisława Krasińskiego*, „Nasza Przeszość”, 130 (2018) s. 85-86; Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 243-245; W. Jurkiewicz, *Adam Naruszewicz w otoczeniu króla Stanisława Augusta* Poniatowskiego, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Historyczne”, (1993) z. 3, s. 82; Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 158; W. Szczygielski, *Krasiński Adam Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, red. E. Rostworowski, t. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 165.

¹¹ M. Dębowska, *Spadek i spadkobiercy metropolity Kacpra Kazimierza Cieciszowskiego*, Kraków 2023, s. 27-28.

¹² J. Fijałek, *Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władztwem polskim (1582-1772/95)*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński”, 1 (1923) z. 2, s. 195-196.

¹³ Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 247.

¹⁴ LVIA, f. 3002, ap. 13, nr. 41, s. 15-21; LVIA, f. 3003, ap. 12, nr. 104, k. 25v-28; M. Wołoncewski, *Biskupstwo żmudzkie*, Kraków 1898, s. 109; Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 245.

¹⁵ Po wyborze na wikariusza kapitulnego D. Plichowskiego utracił władzę niekanoniczą, 6-osobowa Administracja Generalna Rządu Duchownego Diecezji Wileńskiej wybrana przez kapitułę, jeszcze za życia bp. I.J. Massalskiego, na polecenie Rady Najwyższej Wielkiego Księstwa Litewskiego (9 czerwca 1794 roku). J. Fijałek, *X. Dawid Plichowski... Szkic bio-bibliograficzny*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński”, 1 (1923) z. 1, s. 3-4; Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 248-250.

swojej władzy w całej diecezji, której większość znalazła się za kordonem. Mimo złożenia przysięgi w Brześciu i Grodnie zachował faktyczną władzę tylko w litewskiej części diecezji (w sensie kościelnym posiadał ją nadal na całym terytorium diecezji łucko-brzeskiej). Utracił władzę w części wołyńskiej być może z powodu niezłożenia przysięgi w Łucku, w wyznaczonym przez gubernatora terminie¹⁶.

Zarówno stronie kościelnej, jak i dworowi petersburskiemu zależało na rychłej obsadzie katedry wileńskiej, zapewnieniu akceptowanego zarządu rosyjskiej części diecezji łuckiej i kamienieckiej, a także zapewnieniu warunków do egzystencji ordynariuszowi kadłubowej diecezji inflanckiej. O ile sekretarz stanu Francesco Saverio de Zelada i nuncjusz warszawski W. Litta liczyli na negocjacje w tych kwestiach, o tyle Katarzynie II zależało na szybkim uregulowaniu sytuacji prawnej Kościoła oraz mianowaniu biskupów ordynariuszy na własnych warunkach, niezależnie od zdania i zgody Stolicy Apostolskiej¹⁷.

Po raz kolejny, w tak zasadniczych kwestiach jak utworzenie diecezji, określenie ich granic oraz mianowanie ordynariuszy, Katarzyna II samowolnie podjęła decyzję, nie uprzedzając, a nawet nie informując o tym strony kościelnej. Zostawiła jednak sobie i dyplomacji rzymskiej możliwość prowadzenia negocjacji w tych kwestiach, określając podjęte postanowienia jako „tymczasowe”¹⁸. Dnia 6/17 września 1795 roku wydała dwa ukazy: pierwszy – „o ustanowieniu dla wyznania rzymskiego w guberniach mińskiej, wołyńskiej, podolskiej, braclawskiej i wozniesieńskiej dwóch diecezji pod nazwami pińskiej i latyczowskiej”¹⁹, drugi – „o udoskonalaniu [sytuacji] kościołów wyznania rzymskokatolickiego w Wielkim

¹⁶ J. Platt, *Naruszewicz Adam Tadeusz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rostkowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 560; K.R. Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec-Ostróg 2001, s. 167-168; J.K. P[ruszkowski] „Podlasiak”, *Janów biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897, s. 89-100; J. Skorodiuk, *Janów Podlaski – rezydencja biskupów*, „Szkice Podlaskie”, 13 (2005) s. 20-21; W. Zarzycki, *Biskup Adam Naruszewicz luminarz polskiego Oświecenia*, Lublin 1999, s. 102-103; Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 246-247.

¹⁷ M. Godlewski, *O Kardynalacie Stanisława Sierzeńcewicza-Bohusza*, „Kwartalnik Litewski”, 1 (1910) t. 2, s. 24; Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 250-251, 254-257.

¹⁸ Już po wydaniu ukazu Stolica Apostolska zabiegała o zgodę Katarzyny II na przyjazd nuncjusza W. Lity do Petersburga, w celu prowadzenia rozmów dyplomatycznych o statusie Kościoła katolickiego w Rosji. Władczyni uzależniała zgodę na podróż nuncjusza i rozpoczęcie negocjacji od mianowania abp. S. Sierzeńcewicza kardynałem. Była to już trzecia próba skłonienia papieża do takiego kroku. Początkowe rozmowy nie przyniosły żadnego rezultatu. W maju 1796 roku Pius VI jednak ustąpił. W liście datowanym na 30 czerwca tegoż roku obiecał cesarzowej nominację kardynalską dla metropolity mohylewskiego. Śmierć Katarzyny II (18 listopada 1796 roku) przerwała negocjacje. Godlewski, *O Kardynalacie Stanisława Sierzeńcewicza-Bohusza*, t. 2, s. 21-22; Żytkowicz, *Rządy Repina*, s. 254.

¹⁹ *Объ учрежденіи для Римскаго исповѣданія въ Губерніяхъ Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Вознесенской двухъ Епархій, подъ наименованіемъ Пинской и Летичевской, 6 IX 1795 г. (nr 17 379)*, w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23, Съ 1798 по 6 ноября 1795*, Санкт Петербургъ 1830, s. 761-762.

Księstwie Litewskim”, czyli o włączeniu do diecezji inflanckiej terytorium diecezji wileńskiej, leżącego w guberni litewskiej²⁰.

Pierwszy dokument powoływał do istnienia diecezję pińską i określił najistotniejsze zasady funkcjonowania diecezji i uprawnienia biskupa. Cesarzowa ustanowiła diecezję w granicach guberni mińskiej i wołyńskiej (pkt 3). Jej ordynariuszem mianowała dotychczasowego biskupa kijowskiego K.K. Cieciszowskiego (pkt 1). Jako podstawę do utrzymania zezwoliła mu zachować dobra stołowe biskupów kijowskich, klucz fastowski (pkt 2). Dla wykonywania jurysdykcji biskupiej poleciła utworzyć konsystorz przy siedzibie biskupa w Pińsku, złożony z 3 urzędników mianowanych spośród poddanych rosyjskich. Apelacje od wyroków konsystorza mogły być wnoszone do senatu (pkt 4). Biskup otrzymał prawo wyznaczania przełożonych i innych zwierzchników klasztorów oraz prawo rozdzielania beneficjów parafialnych, czyli wolnego mianowania plebanów i proboszczów (pkt 5). W diecezji duchowny „zagraniczny” nie mógł otrzymać zezwolenia na pobyt i pracę duszpasterską (pkt 6). Ukaz podkreślał zakaz sprawowania jurysdykcji w państwie rosyjskim przez duchownych „zagranicznych”, a także pełnienia poza granicami Imperium władzy przez rosyjskich poddanych. Przypomniano także wcześniejszy zakazy komunikowania się z władzami kościelnymi, mającymi siedzibę poza granicami Rosji, przesyłania dochodów poza granicę Rosji oraz ogłaszania dokumentów papieskich bez pozwolenia władz. Przyznano także biskupowi pińskiemu władzę nad klasztorami (pkt 7). Kategorycznie zakazano duchowieństwu nawracać prawosławnych i wiernych innych wyznań chrześcijańskich na katolicyzm (pkt 8). Polecono również bp. K.K. Cieciszowskiemu zebrać i przekazać władzom państwowym informacje o klasztorach, z wyszczególnieniem tych, które zajmowały się wychowaniem i nauczaniem lub pełniły inną publiczną posługę (pkt 9).

Ukazy ustanawiające nowy podział administracyjny Kościoła łacińskiego w Rosji były równocześnie aktami nominacyjnymi rządców nowych diecezji, a także przekazaniem władzy biskupom zachowanych diecezji nad obszarami włączonymi do nich. W chwili podejmowania decyzji o nowym podziale administracyjnym Kościoła łacińskiego w Rosji przebywało 10 biskupów tegoż obrządku. Uprawnienia biskupa rezydencjalnego, uznane przez Stolicę Apostolską, posiadali: arcybiskup mohylewski S. Siestrzeńcewicz, biskup żmudzki J.S. Giedroyć, biskup inflancki J. N. Kossakowski i biskup kijowski K.K. Cieciszowski. Status biskupów pomocniczych mieli wówczas: J.A. Giedroyć, od 1790 roku koadiutor biskupa żmudzkiego²¹; Jan Chryzostom Kaczkowski, od 1781 roku biskup pomocniczy diecezji łucko-brzeskiej, pełniący obowiązki delegata biskupa łuckiego na okręg podlaski, leżący w granicach Rosji (rezydował w Dubnie, gdzie od 1770 roku był

²⁰ *О приведеніи въ благоустройство церквей Римско-Католическаго исповѣданія въ Великоѣмъ Княжествѣ Литовскомъ, 6 ІХ 1795 г.* (nr 17 380), w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23, Съ 1798 по 6 ноября 1795*, Санкт Петербургъ 1830, s. 763-764.

²¹ M. Godlewski, *Giedroyć Józef Arnolf*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948-1958, s. 428.

plebanem)²² oraz Michał Józef Pałucki, od 1791 roku biskup pomocniczy diecezji kijowskiej, przebywający wówczas na zesłaniu za czynny udział w powstaniu kościuszkowskim²³. Ponadto w Łucku mieszkał L.K. Sosnowski, w latach 1767-1780 biskup pomocniczy diecezji inflanckiej, po rezygnacji z urzędu mianowany prepozytem łuckim²⁴, a w Bobrujsku Jan Mikołaj Bykowski. Ów nie pełnił wówczas obowiązków biskupa pomocniczego diecezji wileńskiej, którym został mianowany w 1786 roku, a był plebanem w Kopylu i Starosielu (od 1782 roku) oraz prepozytem słuckim (od 1785 roku); mieszkał wówczas w Bobrujsku, kierując duszpasterstwem w parafii, której formalnym plebanem był abp. S. Siostrzeńcewicz²⁵. Każdy z tych hierarchów ze względu na swoje obowiązki związany był z diecezjami lub parafiami znajdującymi się w granicach Rosji.

Na terenach kontrolowanych przez Rosjan przebywał jeszcze jeden biskup, który z dworem petersburskim związany był wyłącznie swoimi prywatnymi interesami. Był nim targowiczanie, dawny przemyski biskup pomocniczy Michał Roman Sierakowski. Po zniesieniu przez Józefa II w 1786 roku sufragani przemyskiej formalnie osiadł w Humaniu, gdzie został mianowany proboszczem. Oddał on znaczne usługi stronnictwu rosyjskiemu w przejęciu władzy w Polsce przez przeciwników konstytucji majowej. W czasie dokonywania ostatecznego rozbioru Rzeczypospolitej należał do protegowanych abp. S. Siostrzeńcewicza. M.R. Sierakowski od dłuższego czasu, bez oglądania się na prawodawstwo kościelne, zwyczaje i przyzwoitość, szukał dla siebie biskupstwa. Starał się je wyjednać u zaborców, najpierw u Austriaków, a później u Rosjan. Będąc jeszcze poddanym habsburskim, zabiegał o sufraganię krakowską lub, w razie powstania, o biskupstwo tarnowskie. W 1783 roku aż czterokrotnie w cesarskiej kancelarii nadwornej w Wiedniu składał stosowne prośby²⁶.

²² DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 4, k. 22-22v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 11, k. 15v; M. Dębowska, *Diecezja łucka i żytomiarska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, s. 40, 53, 69, 92, 99, 135, 152, 153.

²³ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 9, k. 16v; DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 266, k. 1; W.W. Wielądka, *Heraldyka czyli opisanie herbów, w jakim który jest kształcie oraz Familie rodowitey Szlachty Polskiej i W. X. Litewskiego z ich herbami...*, t. 1, cz. 1, Warszawa 1792, s. 35; Dębowska, *Diecezje łucka i żytomiarska*, s. 34, 39, 89, 107, 150, 155; T. Długosz, *Z dziejów biskupstwa kijowskiego*, „Collectanea Theologica”, 13 (1932) z. 1-2, s. 78; W. Rosowski, *Pałucki Michał Józef*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, red. E. Gigilewicz, Lublin 2010, kol. 1189-1190.

²⁴ M. Dębowska, *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012) s. 72.

²⁵ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 1, k. 91v-91v; RGIA f. 822, op. 12, sp. 1, k. 437v-438; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2588, k. 91-91v; RGIA f. 822, op. 12, sp. 2590, k. 12v-13, 109, 114; J. B[ieszczyński], *Biskupstwo mińskie*, w: *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Orgelbranda, t. 3, Warszawa 1860, s. 655; K.R. Prokop, *Wiadomości do biografii biskupów oraz opatów i księń z ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów z osiemnastowiecznej prasy warszawskiej doby saskiej i stanisławowskiej (1729-1795)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 86 (2006) s. 297; Szantyr, *Zbiór wiadomości o kościele*, s. 139, 430.

²⁶ Tamże, s. 104-105; B. Kumor, *Obsada biskupstwa tarnowskiego w latach 1883-1807*, „Analecta Cracoviensia”, 13 (1981) s. 432-433.

Poza nim oraz arcybiskupem mohylewskim całkowicie spolegliwi władzom rosyjskim byli ordynariusze – żmudzki J.S. Giedroyć i inflancki J.N. Kossakowski, zaliczeni przez ambasadora rosyjskiego Jakowa Bułhakowa do biskupów „zupełnie pewnych”²⁷. Wszyscy czterej należeli do „pożądanych” przez Katarzynę II zarządców diecezji ze względu na swoje oddanie i wierność tronowi rosyjskiemu. Wydaje się także, że ważnym dla cesarzowej było to, iż trzech z nich posiadało za aprobatą papieską jurysdykcję przynajmniej nad częścią uznanych lub ustanowionych przez nią diecezji: arcybiskup mohylewski w archidiecezji mohylewskiej w granicach z 1783 roku, biskup inflancki nad częścią diecezji inflanckiej, niewłączoną w 1783 roku do archidiecezji mohylewskiej i biskup żmudzki nad diecezją żmudzką. Biskup M.R. Sierakowski nie miał jurysdykcji nad żadną częścią obszaru wcielonego do Rosji. Był jednak zbyt cenny dla władzy, by nie obdarzyć go żadną diecezją. Został więc mianowany przez Katarzynę II ordynariuszem diecezji lityczowskiej, powstałej na miejscu zniesionej diecezji kamienieckiej, z pominięciem praw koadiutora kamienieckiego J.J. Dembowskiego, który w 1793 roku odmówił złożenia przysięgi na wierność tronowi rosyjskiemu.

Do obsadzenia pozostała diecezja pińska. Wydaje się, że naturalnym kandydatem do jej objęcia był K.K. Cieciszowski. Choć znane było jego zaangażowanie w reformy Sejmu Wielkiego, to złożył przysięgę wierności, nie angażował się w politykę w okresie wojny polsko-rosyjskiej i insurekcji kościuszkowskiej, a ponadto był uznanym przez Stolicę Apostolską ordynariuszem diecezji kijowskiej, której część znalazła się w granicach diecezji pińskiej.

Wśród współczesnych mu Polaków K.K. Cieciszowski uchodził za patriotę. Pamiętano jego udział w reformach kraju w czasie Sejmu Wielkiego, odmowę przystąpienia do konfederacji targowickiej, a także godną postawę wobec zaborcy²⁸. Chwalono również jego działalność kościelną, oświatową i charytatywną w diecezji kijowskiej, a później łucko-żytomierskiej²⁹.

²⁷ T. Turkowski, *Giedroyć Jan Stefan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948-1958, s. 427.

²⁸ K.S. Bodzantowicz [K. Suffczyński], *Kasper Cieciszowski, arcybiskup mohylewski, metropolita całej Rosji*, „Biblioteka Ossolińskich. Poczec nowy”, 6 (1865) s. 110-118; R. Butterwick, *Polska ewolucja a Kościół katolicki, 1788-1792*, Kraków 2012, s. 353-357, 448-449, 650-652, 703-704, 856-857; I. Chrzanowski, *W obronie sponiewieranej czci metropolity Kaspra Cieciszowskiego*, „Gregoriana”, 2 (1936) z. 3-4, s. 104-109; M. Godlewski, *Cieciszowski Kasper Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 38-39; Sznarbachowski, *Początek i dzieje*, s. 107-108.

²⁹ Od 1791 roku był on członkiem Komisji Edukacji Narodowej. Po przegranej wojnie w obronie konstytucji złożył ze wszystkimi komisarzami przebywającymi w kraju przysięgę na wierność konfederacji targowickiej (takiej przysięgi nie złożył tylko przewodniczący KEN prymas Michał Poniatowski), początkowo zachowując stanowisko komisarza. Najprawdopodobniej nie brał czynnego udziału w pracach zmieniających charakter komisji, ponieważ nie figurował już w spisie członków komisji wiosną 1792 roku podzielonej na litewską i koronną. A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773-1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, tłum. M. Chramcówna, przedm. H. Barycz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 277; B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej do Komisji Edukacji Narodowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 9 (1966) s. 68-80; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 12, Poznań 1890, s. 156.

Diecezja pińska została ustanowiona w granicach guberni (namiestnictwa) mińskiej i wołyńskiej. Dostosowanie granic kościelnych z granicami państwowymi było zasadą zastosowaną po raz pierwszy przez władze rosyjskie w stosunku do diecezji prawosławnych ukazem z 6/17 maja 1788 roku³⁰, potwierdzonym 4/15 sierpnia 1799 roku³¹. Praktykę tę stosowano także w stosunku do diecezji katolickich.

Gubernię mińską utworzono po II rozbiorze, a wołyńską po III. Prawie natychmiast po podpisaniu traktatów sankcjonujących poszczególne rozbiory Polski cesarzowa Katarzyna II inicjowała reformy administracyjne tak, by przebieg granic wewnętrznych (guberni/namiestnictw i okręgów/powiatów) zerwał z wielowiekowym dziedzictwem przeszłości i nie kojarzył się z niepodległą Polską³². Gubernię mińską utworzono 23 kwietnia / 4 maja 1793 roku³³ (przemianowano na namiestnictwo mińskie 3/14 maja 1795 roku³⁴). Gubernię wołyńską powołano do istnienia ukazem z 1/12 maja 1795 roku³⁵. Z woli cesarzowej w jednej diecezji znalazły się zupełnie różne terytoria. Mińszczyzna należała do Wielkiego Księstwa, a Wołyń od unii lubelskiej do Królestwa Polskiego. W okresie staropolskim ziemie te znacznie różniły się pod względem prawnym, gospodarczym i kościelnym. Do tego obydwie gubernie dzieliło Polesie, trudno dostępna oraz słabo zagospodarowana kraina geograficzna i historyczna, leżąca w dorzeczu Prypeci i Bugu. Obszar ten był naturalną granicą pomiędzy Białą i Czarną Rusią a Wołyniem.

Tożsamość granic diecezji pińskiej z granicami guberni mińskiej i wołyńskiej trwała od powstania diecezji 6/17 września 1795 roku do ogłoszenia przez Pawła

³⁰ *О раздѣленіи Епархіи сообразно с раздѣленіем Губерній, 6 V 1788* (nr 16658), w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 22, 1784-1788, Санкт Петербургъ 1830, s. 1073-1064; О.А. Балабейкина, *Историко-географические аспекты территориальной организации православной Церкви в России* „Псковский регионологический журнал”, 10 (2014) nr 19, s. 66.

³¹ *Объ учрежденіи Соборныхъ церквей въ нѣкоторыхъ городахъ денежномъ окладѣ; объ ассигнованіи суммы на жалованье Священн и церковнослужителямъ оныхъ церквей и о перемѣнѣ названій Епархіи для единообразія по званію тѣхъ Губерній, въ коихъ каведы ихъ состоятъ, 4 VIII 1799* (nr 19070), w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 25, 1798-1799, Санкт Петербургъ 1830, s. 750-754.

³² Mościcki, *Dzieje porozbiorowe*, s. 285; В.А. Смолій, *Возз'єднання Правобережної України з українськими землями в складі Російської держави*, „Український історичний журнал”, 18 (1974) nr 8, s. 56-65.

³³ *О присоединеніи къ Россіи отъ Польши нѣкоторыхъ Областей, и объ учрежденіи изъ оныхъ Губерній: Минской, Изяславской и Брацлавской, 23 IV 1793 г.* (nr 17112), w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 23, Съ 1789 по 6 ноября 1796, Санкт Петербургъ 1830, s. 417-419.

³⁴ *О составленіи Минскаго Намѣстничества изъ тринадцати округовъ, 3 V 1795 г.* (nr 17325), w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 23, Съ 1789 по 6 ноября 1796, Санкт Петербургъ 1830, s. s. 693.

³⁵ *О принятіи присяги отъ жителей вновь присоединенныхъ къ Россіи отъ Польши, при послѣднемъ ея раздѣленіи, областей; объ устройствѣ оныхъ на основаніи Учрежденія о Губерніяхъ о объ установленіи Таможенъ, также пограничной цѣпи и стражи на новой границѣ, 1 V 1795 г.* (nr 17323), w: *Полное собраніе законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 23, Съ 1789 по 6 ноября 1796, Санкт Петербургъ 1830, s. 691-692.

I reformy administracyjno-terytorialnej 12/23 grudnia 1796 roku³⁶. Dołączono wówczas do guberni wołyńskiej 5 powiatów z guberni podolskiej: bazalski, dubieński, krzemieniecki, starokonstantynowski i jampolski, a odłączono do guberni kijowskiej powiat radomyślański. Powiaty te, mimo tej zmiany nadal pozostały w dawnych diecezjach – latyczowskiej i pińskiej³⁷. Sytuacja zmieniła się dopiero po wprowadzeniu nowego podziału administracyjnego Kościoła katolickiego (28 kwietnia / 9 maja 1798 roku)³⁸.

Decyzja cesarzowej o powołaniu diecezji pińskiej i latyczowskiej oraz o zmianie granic pozostałych diecezji przyniosła nowe problemy prawne. Delegat Stolicy Apostolskiej W. Litta udzielił tymczasowych uprawnień do wykonywania władzy biskupiej ordynariuszom: inflanckiemu, pińskiemu i latyczowskiemu, uznając, że w dobrej wierze przejęli zarząd w samowolnie utworzonych przez carycę diecezjach. Dla K.K. Cieciszowskiego taki dokument wystawił w Warszawie 10 marca 1796 roku, nadając mu prawo administrowania częściami diecezji łuckiej i wileńskiej, leżącymi w guberniach mińskiej i wołyńskiej³⁹. Ze znajdującej się w guberni wołyńskiej części diecezji chełmskiej (dekanat lubomelski) bp Wojciech Leszczycki Skarszewski utworzył oficjalat w Ratnie, w którym delegował władze bp. K.K. Cieciszowskiemu (11 maja 1796 roku)⁴⁰. W parafiach niekanonicznej diecezji pińskiej, należących do diecezji kijowskiej, bp. K.K. Cieciszowski posiadał władzę jako ordynariusz diecezji uznawany przez Stolicę Apostolską.

Rezydencja biskupa, siedziba kancelarii zadwornej i konsystorza generalnego

Cesarzowa wyznaczyła na siedzibę diecezji Pińsk. Nie było to największe miasto w diecezji, ale leżało w jej centrum. Biskup nigdy w nim nie zamieszkał. W całym okresie funkcjonowania diecezji przebywał w Berdyczowie⁴¹, w wyzna-

³⁶ *О новомъ раздѣленіи Государства на Губерніи*, 12 XII 1796 (nr 17634), w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 24, *Съ 6 ноября 1796 по 1798*, Санкт Петербургъ 1830, s. 229-230.

³⁷ Świadczą o tym protokoły wizytacji parafii dekanatu dubieńskiego przeprowadzonej od 23 grudnia 1797 roku do 20 lutego 1798 roku. Dekanat ten wchodził wówczas w skład diecezji latyczowskiej, mimo że znajdował się już w guberni wołyńskiej. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2587, k. 1-25.

³⁸ *О бутіи въ Россіи для исповѣдующихъ Римскую вѣру шести Діоцезіямъ; о содержаніи Архіепіскопа, Епископовъ и при нихъ Суффрагановъ и Оффіціаловъ Генеральныхъ; о переносѣ на апелласію дѣлъ изъ Конисторіи; о зависимости чиновъ и должностей церковныхъ, ам также Семинарій и школь от Архіереевъ; о запрещеніи принимать или помѣщать Иностранныхъ Духовныхъ; о именованіи Архіепіскопа Могилевскаго митрополитомъ; и пребываніи его и неимѣнни ему сношеній съ Иностранными землями, безъ дозволенія Верхной власти*, 28 IV 1798 г. (nr 18 504), w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи с 1649 года*, t. 25, 1798-1799, Санкт Петербургъ 1830, s. 223.

³⁹ Dębowska, *Rządy biskupa*, s. 183, 194-195.

⁴⁰ Tamże, s. 183-184, 195-196; *Kościół parafialny w Lubomlu. Wizytacje generalne z lat 1796-1839*, wprowadz. i oprac. M. Dębowska, Lublin 2012, s. 6.

⁴¹ Obecnie znamy 12 listów i okólników opublikowanych przez bp. K.K. Cieciszowskiego, biskupa pińskiego. Wszystkie one były sporządzone w Berdyczowie od 13 grudnia 1795 roku do 21 czerwca 1798 roku. AKKK, Sp.S.Ł.Ż.3, s. 167; K. Estreicher, *Bibliografia Polska*. 140.000

jętym przez siebie prywatnym domu, jak pisał Kamil Suffczyński⁴² lub klasztorze Karmelitów Bosych, jak napisał biskup w liście pasterskim do duchowieństwa i wiernych⁴³. Maria Dębowska sądzi, że powodem przeniesienia się z Żytomierza do Berdyczowa „była chęć zademonstrowania, iż nie czuł się on już biskupem diecezji kijowskiej, której stolicą był Żytomierz”⁴⁴. Natomiast Jurii Biłousow, a z nim Inna Szostak sądzą, że powodem tego było rozpoczęcie w maju 1795 roku gruntownej restauracji katedry pw. św. Zofii⁴⁵. Powstaje jednak pytanie, dlaczego zgodnie w wolą imperatorowej nie podjęto działań, by Pińsk stał się siedzibę biskupa. K.K. Cieciszowski mógł wyjechać do Pińska, bez oglądania się na prace budowlane w Żytomierzu. Zapewne powodem pozostawienia katedr w Żytomierzu i Łucku, a konsystorza generalnego w Żytomierzu nie był to, że Żytomierz był większym i gubernialnym miastem, a Pińsk zaniedbanym i biednym miasteczkiem powiatowym⁴⁶.

Pińsk, jako ośrodek katolicyzmu, nie ustępował wiele Żytomierzowi. W obydwu miastach w czasach Rzeczypospolitej rezydowali biskupi katolicy: w Żytomierzu – łańciński biskup kijowski, w Pińsku – unicki biskup pińsko-turowski. W obu miastach była porównywalna liczba katolików obrządku łańcińskiego⁴⁷, choć w powiecie żytomierskim było znacznie więcej katolików niż w powiecie pińskim⁴⁸. W Żytomierzu było mniej świątyń i kaplic. Poza murowaną katedrą istniał tylko drewniany kościół i klasztor Bernardynów, drewniany szpital z kaplicą Szarytek oraz dwie murowane kaplice cmentarne. Przy katedrze mieszkało 15 duchownych: 3 członków kapituły, 3 profesorów seminarium duchownego, 5 wikariuszy katedralnych i 4 mansjonarzy⁴⁹, a klasztorze Bernardynów 9 zakonników – 7 ojców

druków, cz. 3, t. 3 (ogólnego zbioru t. 14), *Stólecie XV-XVIII w układzie abecadlowym*, Kraków 1896, s. 275-276; Dębowska, *Rzady biskupa*, s. 191-192.

⁴² Bodzantowicz [Suffczyński], *Kasper Cieciszowski*, s. 118. Być może biskup mieszkał w prywatnym domu, a kancelaria zadworna, do której miano kierować korespondencję mieściła się w klasztorze należącym do karmelitów bosych.

⁴³ Dębowska, *Rzady biskupa*, s. 192.

⁴⁴ Tamże, s. 184.

⁴⁵ Ю. Білоусов, *Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис*. Житомир 2000, s. 50; І. Шостак, *Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть*, Білий-Дунаєць-Острів 2005, s. 108.

⁴⁶ A. Moszyński, A. Jelski, *Pińsk*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, red. B. Chlebowski i W. Walewski, Warszawa 1887, s. 170; J.U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811-1828 odbyte*, Paryż-Petersburg 1858, s. 411-413.

⁴⁷ W parafii żytomierskiej w 1797 roku do Komunii św. wielkanocnej przystąpiło 2231 osób, a w parafii pińskiej 2509. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 228, 484.

⁴⁸ W 1798 roku w 10 parafiach powiatu żytomierskiego było 21168 wiernych, a w 4 parafiach powiatu pińskiego 4653. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 7, k. 22v, 108-111, 40-41, 58v, 76-78v, 124, 177-178, 217, 230, 246v-247v; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 8, k. 60-60v; 186; DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 9, k. 6; RGIA f. 822, op. 12, sp. 1, k. 482, 434, 488v, 492; RGIA f. 822, op. 12, sp. 2587, k. 249.

⁴⁹ DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 9, k. 11v-12; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 224-228v.

i 2 braci⁵⁰. W Pińsku i w pobliskim Karolinie (w 1799 roku włączonym do miasta) było wówczas 6 klasztorów i świątyń łacińskich należących do: bernardynów (Karolin), dominikanów, franciszkanów konwentualnych, karmelitów bosych, księży komunistów (Karolin) i mariawitek. Murowane kościoły Dominikanów i Karmelitów Bosych były jeszcze w budowie. W mieście przebywało 67 zakonników i nowicjuszy oraz 5 siostr zakonnych⁵¹. Gdyby więc rezydencja biskupa i katedra miała być w Pińsku, znalezienie odpowiednich budynków do ich pomieszczenia nie nastroczałoby żadnych trudności, tym bardziej, że władze rosyjskie w takich okolicznościach nie miały oporów przed pozbawieniem własności dotychczasowych posiadaczy.

Ponadto w stolicy Polesia był dawny kościół i kolegium jezuickie. Od 1786 roku świątynia była katedrą unicką, a w kolegium znajdowała się siedziba biskupa i szkoła prowadzona przez bazylianów⁵². W chwili powstania łacińskiej diecezji pińskiej cały kompleks był w dyspozycji państwa, ze względu na likwidację unickiej diecezji. Kościół i kolegium były w dobrym stanie, ponieważ w latach 1789-1790 ukończono trwające dwie dekady prace remontowe⁵³. Po zniesieniu w 1795 roku diecezji unickiej katedrę i zabudowania pojezuickie przejęli prawosławni⁵⁴. Usu-

⁵⁰ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 13.

⁵¹ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 480-480v, 484-485v, 493-493v, 495-495v, 497, 499-499v; D. Piramidowicz, *Nieistniejące kościoły Pińska*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2017, s. 279-298.

⁵² Z. Michalczuk, *Kościół p.w. Św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3, cz. 5, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 39-40, 109-111.

⁵³ Jeszcze przed kasatą jezuitów kościół zniszczył pożar. Nabożeństwa odprawiano wówczas w drewnianej kaplicy dobudowanej do fasady kościoła. J. Paszenda, *Kościół i kolegium jezuitów w Pińsku*, w: *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 5, red. A. Betlej, P. Krasny, Kraków 2003, s. 29-30.

⁵⁴ Unicka diecezja turowsko-pińska funkcjonowała od przyjęcia unii przez jej bp. Jonasza Hohoła-Boguszewicza (1596) do 1795 roku. Przed kierowaną przez Rosjan akcją powrotu do prawosławia dotychczasowych unitów, diecezja liczyła 13-14 dekanatów i ok. 250 parafii. Tego samego dnia, w którym ogłoszono powstanie diecezji latyczowskiej i pińskiej (6/17 września 1795 roku) Katarzyna II nakazała arcybiskupowi połockiemu Herakliuszowi Lisowskiemu (konsekwentnie przez nią nazywanym „biskupem białoruskim”) przejąć jurysdykcję na klasztorami, parafiami i duchowieństwem unickim w guberniach: mińskiej, wołyńskiej, podolskiej, braclawskiej i wzniesieńskiej. Było to równoznaczne z likwidacją unickiego arcybiskupstwa kijowskiego oraz diecezji włodzimiersko-brzeskiej, łucko-ostrogskiej i pińsko-turowskiej. Mimo że diecezja turowsko-pińska od unii brzeskiej pozostawała w łączności ze Stolicą Apostolską, to ludność, szczególnie turowskiej części diecezji, przyjęła unię formalnie, często zmieniając wyznanie (ok. 30% wiernych pozostało prawosławnymi). Po II rozbiornie większość tej diecezji znalazła się w granicach Rosji. Rządzący diecezją od 1784 roku bp Joachim Horbacki zrezygnował z kierowania nią i za przyzwoleniem Piusa VI powrócił na obrządek łaciński (29 listopada 1793 roku). Rządy w diecezji objął, jako administrator, jego koadiutor biskup turowski Jozafat Bułhak. *О приписаніи остающихся по симъ Губерніямъ въ Унію монастырей и церквей къ Епархіи Бѣлорусской, 6 IX 1795 г. (17384)*, w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, т. 23, *Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт Петербургъ 1830, s. 772-773; D. Blaziejowskyj, *Hierarchy of the Kyivan Church (861-1990)*, Romae 1990, s. 279-280; W. Walczak, *Unicka diecezja turowsko-pińska w strukturze Kościoła unickiego w XVIII*

nięcie unitów z pojezuickiego kompleksu stwarzało okazję do przeznaczenia go na siedzibę nowej łacińskiej diecezji. Skoro tak się nie stało, to Katarzyna II z jakiegoś powodu nie chciała wprowadzić do dotychczasowej katedry i rezydencji unickiego biskupa pińskiego, posiadającego taki sam tytuł ordynariusza łacińskiego⁵⁵.

Zastanawia, że brak działań organizacyjnych związanych z ustanowieniem stolicy nowej diecezji w Pińsku był tolerowany przez Rosjan. Być może na tym etapie podporządkowania Kościoła władzy państwowej wystarczyło rosyjskim decydom, że biskup nominat piński uznał władze Rosjan nad przejętymi ziemiami i w czasie upadku Rzeczypospolitej nie angażował się w bieżącą politykę, a także posiadał nadaną przez Stolicę Apostolską zwyczajną jurysdykcję biskupią nad częścią diecezji pińskiej. Jakies argumenty musiały przekonać Katarzynę II do tolerowania obecności biskupa w Berdyczowie oraz funkcjonowania dwóch katedr i dwóch kapituł, w Łucku i Żytomierzu. Cesarzowa bowiem nie zwykła tolerować braku posłuszeństwa ze strony swoich poddanych, czego przykładem jest sytuacja w sąsiedniej diecezji latyczowskiej, w której kościół pw. św. Piotra i Pawła w Kamieńcu Podolskim natychmiast stracił status katedry, a kapitułę katedralną ustanowiono przy nowej katedrze w Latyczowie. Biskup M.R. Sierakowski przeniósł, zgodnie z zaleceniem cesarzowej, siedzibę diecezji do niewielkiego Latyczowa, opuszczając przygotowane do pełnienia takiej roli miasto gubernialne Kamieniec Podolski.

Niewątpliwie biskup nominat piński wykazywał się postawą lojalności wobec nowej władzy, zgodną i powszechnie przyjmowaną wówczas zasadą posłuszeństwa władzy państwowej, o ile ta nie naruszała zasadniczych praw Kościoła, szczególnie w sprawach wiary i moralności⁵⁶. Wykazywał się jednak pragmatyzmem w postępowaniu z Rosjanami, znając ich sposób sprawowania władzy oraz zasady, którymi w tym się kierowali. Nie miał więc problemu w przyjęciu od Katarzyny II władzy w niekanonicznej diecezji pińskiej, informując o tym duchowieństwo i wiernych w liście pasterskim z 13/24 grudnia 1795 roku. Pisał w nim: „Posłuszny z głębokim uszanowaniem najwyższemu Najjaśniejszej Imperatorowej Jejmości, Pani naszej Najmiłościwszej ukazowi, z uwielbieniem jej macierzyńskiej opieki nad wszystkimi berłu swemu poddanymi i protekcji dla wyznających religię rzymską katolicką, ogłaszam Wam najmili w Chrystusie bracia i wierni Chrystusowi ten naj-

wieku, „Studia Podlaskie”, 20 (2012) s. 182-186, 188-191; Д. Лісейчыкаў, *Фарміраванне сеткі уніяцкіх парафій на тэрыторыі «Тураўскай епархіі» ў 1596-1795 гг.*, w: *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, Białystok 2010, s. 93-94, 105.

⁵⁵ Dnia 29 maja 1800 roku z polecenia Synodu kompleks pojezuicki przejęli prawosławni mnisi z mińskiego klasztoru pw. św. Piotra i Pawła, który został przemianowany na sobór, po przeniesieniu siedziby diecezji ze Słucka do Mińska. Wówczas na pojezuicki kościół przeniesiono tytuł ze spalonego w 1799 roku pińskiego monasteru Objawienia Pańskiego. Т.П. Савчук, *Православные обители Беларуси: пинский мужской Богоявленский монастырь в конце XVI – начале XX вв.*, w: *Христианские ценности и межкультурное взаимодействие. Сборник научных статей международной научно-практической конференции, Брест, 29-30 октября 2020 г.*, red. Т.В. Лисовская, Брест 2020, s. 127-129.

⁵⁶ Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 20, *Cnoty społeczne pokrewne sprawiedliwości*, tłum. i oprac. F. Bednarski, Londyn 1972, s. 30-31.

wyższy ukaz...⁵⁷. Wypełniając nakaz rządowy, niejednokrotnie wzywał katolików z podległej mu diecezji do modlitwy za Katarzynę II⁵⁸ i Pawła I, za „najlepszego Pana Ojca, i Opiekuna Kościoła naszego, za drogie Jego zdrowie, długie życie, szczęśliwe panowanie, i za całą Jego Najjaśniejszą Familiją⁵⁹. Z drugiej strony, świadom braku zgody Stolicy Apostolskiej na erygowanie diecezji i powierzenie mu w niej misji pasterskiej nie podpisywał się „biskup piński”, ale konsekwentnie używał tytułu „biskup kościołów katolickich w guberni mińskiej i wołyńskiej, nominowany piński”. Tak samo postępował po powołaniu go w kwietniu 1798 roku na biskupa diecezji łuckiej i żytomierskiej. Po opublikowaniu aktu carskiego, a przed dekretem delegata papieskiego i bullą papieską zatwierdzającą zmiany, podpisywał się jako „z Bożej i Stolicy Apostolskiej łaski biskup rzymsko-katolickich kościołów w guberni wołyńskiej, nominowany łucki⁶⁰. Nie zmienił tego do końca istnienia diecezji pińskiej. Zupełnie inaczej podszedł do kwestii tytułatury biskup sąsiedniej diecezji łyczowskiej. Biskup M.R. Sierakowski używał tytułu: z Bożej i Stolicy Apostolskiej łaski rzymskich katolickich kościołów biskup łyczowski⁶¹.

Taką motywację jego postępowania potwierdza także to, że rozesłał do parafii i klasztorów kopię pisma delegata apostolskiego W. Litty z 10 marca 1796 roku, przekazującą mu nadzwyczajne uprawnienia do administrowania częściami diecezji łuckiej i wileńskiej, leżącymi w guberni mińskiej i wołyńskiej, tym samym informując duchowieństwo, że posiada jurysdykcję udzieloną przez władze kościelne⁶². Po uzyskaniu tych uprawnień rozpoczął reformy organizacyjne w powierzonej mu przez cesarzową diecezji.

Posłuszeństwo prawu kościelnemu szczególnie uwidoczniło się w braku ustanowienia katedry diecezji pińskiej oraz kapituły katedralnej. Korzystając z kościelnych uprawnień do administrowania powierzonym mu terytorium, mógł ustanowić podział administracyjny i powołać urzędy wspomagające w zarządzie parafiami. Nie mógł jednak wyznaczyć kościoła na katedrę oraz erygować przy niej kapituły. Dlatego w sprawozdaniu o stanie diecezji podpisanym przez biskupa w styczniu 1798 roku oraz w raportach o stanie parafii katedralnej w Żytomierzu z 28 listopada 1797 roku, napisanym przez archidiacona Tadeusza Czaykowskiego i stanie katedry w Łucku z 7 grudnia 1797 roku, sygnowanym przez dziekana i oficjała łuckiego Jana Kantego Podohorodeńskiego, konsekwentnie użyto nazw katedr i kapituł z czasów przedrozbiorowych – „katedra łucka”, „katedra kijowska”, „kapituła łucka” i „kapituła kijowska⁶³.

Wydaje się również, że niektóre fakty związane z przyznaniem 11/22 maja 1797 roku nominatowi pińskiemu orderu św. Aleksandra Newskiego może bardziej świadczyć o pragmatyzmie cesarza Pawła I, niż o zaufaniu i uznaniu zasług ze strony dworu petersburskiego. Tego samego dnia bowiem przyznano taki sam order

⁵⁷ Dębowska, *Rządy biskupa*, s. 191.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ AKKK, Sp.S.Ł.Ż.3, s. 167.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, s. 137-138, 208-209.

⁶² Dębowska, *Rządy biskupa*, s. 194-195.

⁶³ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 1, 11, 21-41, 224-225v.

prawosławnemu biskupowi mińsko-wołyńskiemu Hiobowi (Jakowowi) Potiomkinowi⁶⁴. Do tego propanstwowi biskupi katoliccy J.S. Giedroyć i J.N. Kossakowski zostali odznaczeni znacznie wcześniej, w grudniu poprzedniego roku⁶⁵.

Bezpośrednio w zarządzaniu diecezją pomagali biskupowi urzędnicy pińskiego konsystorza generalnego oraz kancelarii zadwornej. K.K. Cieciszowski nie powołał nowego konsystorza, ale kijowski konsystorz generalny, mający siedzibę w Żytomierzu, przekształcił w konsystorz generalny diecezji pińskiej. Inauguracja pracy tegoż konsystorza miała miejsce 23 września 1796 roku w katedrze św. Zofii w Żytomierzu⁶⁶. Oficjałem generalnym został bp Michał Pałucki, dotychczasowy oficjał generalny i wikariusz *in spiritualibus* diecezji kijowskiej. Nominację na asesorów otrzymali kanonicy kapituły kijowskiej: Jan Odyniec, Tadeusz Czajkowski i Józef Reddig. Kancelarią zarządzał sekretarz Tomasz Suszycki⁶⁷.

W skład kancelarii zadwornej, funkcjonującej zawsze w miejscu przebywania biskupa, wchodził księży – audytor (*auditor curiae*) Michał Skirniowski i sekretarz Michał Piwnicki⁶⁸.

Podział administracyjny diecezji – oficjalaty i dekanaty

Ze sprawozdania o stanie diecezji sporządzonego w styczniu 1798 roku dowiadujemy się, że diecezja pińska była wówczas podzielona na 4 oficjalaty okręgowe i 19 dekanatów. Niestety nie wiemy, kiedy taki podział został wprowadzony. Z odnalezionej przez ks. Bolesława Kumora w spuściźnie po abp. Albinie Symonie, przechowywanej w części w Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej w Krakowie na Wawelu, instrukcji dla dziekanów diecezji pińskiej, dostępnych autorowi protokołów wizytacyjnych i korespondencji kierowanej do bp. K.K. Cieciszowskiego⁶⁹ wynika, że podział na oficjalaty i dekanaty wprowadzono w tym samym

⁶⁴ Bodzantowicz [Suffczyński], *Kasper Cieciszowski*, s. 118-121, 123; С.Г. Рункевич, *Иов (Яковъ Петровичъ Потѣкин)*, w: *Русскій биографическій словарь*, t. 8, red. А.А. Половцов, Санкт Петербургъ 1897, s. 301-303; Б. Савинков, *Цецциовскій (или Цецциевскій) Каспар-Казимир*, w: *Русскій биографическій словарь*, t. 21, red. А.А. Половцов, Санкт Петербургъ 1901, s. 517-520.

⁶⁵ Katarzyna II nie przyznała orderu żadnemu biskupowi katolickiemu, będącemu jej poddanym. Uczynił to dopiero Paweł I. Stosunkowo późno przyznano rosyjskie odznaczenia abp. S. Sistrzeńcewiczowi (order św. Aleksandra Newskiego 17 stycznia 1798 roku, a św. Andrzeja 2 maja 1798 roku), mimo jego usłużności i częstej obecności przy boku Pawła I. Można domniemywać, że przyznane tymże hierarchom odznaczenia miały związek z toczącymi się negocjacjami ze Stolicą Apostolską w sprawie statusu Kościoła, a także elementem obłaskawienia biskupów. Warto wspomnieć, że żadnemu z hierarchów unickich nie przyznano takiego wyróżnienia. Н.Н. Бантыш-Каменский, *Списки кавалерамъ российскихъ императорскихъ орденовъ Св. Андрея Первозванного, Св. Екатерины, Св. Александра Невского и Св. Анны с учрежденія до установления в 1797 году орденовскаго капитула*, red. П.А. Дружинин, Москва 2006, s. 167; *Списокъ Кавалерамъ Россійскаго Императорскаго Ордена по всѣмъ наименованіямъ*, w: [Санкт Петербургъ 1806], s. 109, 110; Godlewski, *O Kardynalacie Stanisława Sistrzeńcewicza-Bohusza*, t. 3, s. 51-52.

⁶⁶ Білоусов, *Київсько-Житомирска*, s. 50; Dębowska, *Rządy biskupa*, s. 185.

⁶⁷ Тамże.

⁶⁸ Тамże, s. 184.

⁶⁹ Relacje plebanów, które posłużyły do sporządzenia wspomnianego na wstępie sprawozdania były gromadzone w konsystorzu żytomierskim w listopadzie i grudniu 1797 roku, protokoły wizy-

czasie, najprawdopodobniej w czerwcu 1796 roku. Źródła te potwierdzają istnienie w połowie 1796 roku oficjalatów okręgowych (foralnych) w Łucku i Żytomierzu⁷⁰, Mińsku⁷¹ i Nieświeżu⁷². Nie wiadomo jednak, które dekanaty podporządkowano do poszczególnych oficjalatów, ale zapewne podział ów nie odbiegał znacznie od stanu z początku 1798 roku.

W przesłanym w styczniu 1798 roku do Petersburga dokumencie biskup informował urzędników Departamentu Rzymskokatolickiego Kolegium Sprawiedliwości, że diecezja podzielona była na 4 oficjalaty w: Żytomierzu i Łucku (gubernia wołyńska) oraz Mińsku i Nieświeżu (gubernia mińska), z tym że oficjalat żytomierski nie miał własnej kancelarii. Taką rolę dla dekanatów wchodzących w jego skład pełniła kancelaria konsystorza generalnego diecezji pińskiej⁷³.

Kancelarie oficjalatów w Łucku i Mińsku składały się z 3 urzędników: oficjała, surogata i sekretarza. Urząd nieświecki, zapewne z powodu podporządkowaniu mu parafii na trudno dostępnym Polesiu miał 2 surogatów. Oficjałem łuckim był Jan Kanty Podhorodeński, dziekan kapituły łuckiej; jego zastępcą (surogatem) Marcin Olszewski, kanonik łucki i pleban w Skurczach; obowiązki sekretarza pełnił Michał Augustynowicz⁷⁴. Oficjałem mińskim biskup piński mianował Antoniego Bukatę, kanclerza wileńskiego i plebana w Radoszkowicach; surogatem – Teodora Wańkowicza, kanonika smoleńskiego, koadiutora archidiacona białoruskiego, koadiutora prepozyta mińskiego i plebana w Ilii, a sekretarzem – Tomasza Żółędzia⁷⁵. W oficjalacie nieświeckim urząd oficjała powierzono Józefowi Katenbringowi, kustoszowi smoleńskiemu i proboszczowi w Nieświeżu. Jego zastępcami (surogatami) zostali – Alfons Orański OSB, opat w Horodyszczu oraz Antoni Grądzki, kanonik smoleński, dziekan i proboszcz w Mozyrzcu. Sekretarzem był ks. Józef Nowicki⁷⁶. Oficjalat łucki obejmował 6 dekanatów: łucki, kowelski, włodzimierski, rówieński, ostrogski i zasławski⁷⁷; żytomierski dzielił się na 4 dekanaty: żytomierski,

tacji generalnej od czerwca 1796 roku, a korespondencja pochodzi z 1796 roku. DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200, k. 1-19; DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 1, k. 59-71; NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 238, k. 24-26; NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 240, k. 4-9. Pismo do plebanów polecające sporządzenie i przesłanie raportu (nr 755) wystawiono 16 listopada 1797 roku w kancelarii zadwornej bp. K.K. Cieciszowskiego w Berdyczowie. Było ono wypełnieniem polecenia Departamentu Rzymskokatolickiego Kolegium Sprawiedliwości (Justitiae Colegii) z 10 października 1797 roku (nr 310). RGIA f. 822, op. 12, sp. 1, k. 345. Podobne polecenia zostały skierowane do wszystkich rządców diecezji. Było to związane z przygotowaniem materiałów do prowadzenia negocjacji z delegatem Stolicy Apostolskiej na temat nowego podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Rosji oraz papieskich nominacji ordynariuszy planowanych diecezji.

⁷⁰ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 515.

⁷¹ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 1, k. 61-61v, 63-63v, 65-71; NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 238, k. 11v, 12v, 26v. Oficjał miński napisał w swoim życiorysie, że został mianowany na to stanowisko w 1796 roku. RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 399v.

⁷² DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 1, k. 59.

⁷³ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 222.

⁷⁴ Tamże, k. 19; Dębowska, *Rządy biskupa*, s. 185.

⁷⁵ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 291.

⁷⁶ Tamże, k. 450.

⁷⁷ Tamże, k. 19.

nowogródwołyński, owrucki i radomyślański⁷⁸; miński złożony był z 6 dekanatów: mińskiego, borysowskiego, ihumeńskiego, dziśnieńskiego, wilejskiego i bobrujskiego⁷⁹, a najmniejszy – nieświeski liczył 3 dekanaty: słucki, piński i mozyrski⁸⁰.

Oficjałów okręgowych (foralnych, terenowych) mianowali biskupi, powierzając im część posiadanej przez nich władzy, zwłaszcza sądowniczej, na określonym terytorium. Biskup „nominat piński”, pochodzący z pogranicza diecezji poznańskiej (archidiakonat warszawski), krakowskiej i łuckiej, pleban w Zbuczynie na Podlasiu, parafii należącej do diecezji krakowskiej (oficjalia łukowski), a później biskup sufragan i ordynariusz kijowski obeznany był z funkcjonowaniem takiego urzędu, do czasu rozbiorów bowiem diecezja krakowska liczyła 12 oficjaliałów, a w diecezji łuckiej od XVII wieku istniały oficjaliały okręgowe w Janowie Podlaskim i Braclawiu⁸¹. W części mińskiej diecezji pińskiej, w czasie jej przynależności do diecezji wileńskiej, przez jakiś czas funkcjonował powołany przez bp. I.J. Massalskiego w 1771 roku oficjaliał w Słucku⁸². Za Ziemiach Zabrzanych, poza oficjaliałami w diecezji pińskiej, istniały jeszcze oficjaliały okręgowe w Leplu i Ołyce. Pierwszy z nich, pod nazwą „oficjaliału białoruskiego”, utworzony przez bp. I.J. Massalskiego funkcjonował do 1783 roku w Leplu, a drugi powołał M.R. Sierakowski w Ołyce na Wołyniu (do 1798 roku)⁸³.

Oficjaliał generalny, jak pisze Piotr Hemperek, „zgodnie z praktyką i prawem powszechnym posiadał jurysdykcję w całej diecezji i w odniesieniu do wszystkich spraw z wyjątkiem tych, które biskup wyraźnie sobie zastrzegł lub przyjął już do rozstrzygnięcia. Władzę, jaka przysługiwała temu oficjaliałowi, uznano za jurysdykcję zwyczajną”⁸⁴. Natomiast władza oficjaliału okręgowego była delegowana i dotyczyła wyznaczonego przez biskupa terytorium i zakresu. Biskup mógł powierzyć takiemu oficjaliałowi prawo rozstrzygnięcia wszystkich kwestii na określonym terytorium. Zwykle jednak uprawnienia oficjaliału foralnego były ograniczone rzeczowo, do spraw mniejszej wagi lub takich, których przedmiotem sporu były te mające niewielką wartość, nieprzekraczające określonej sumy. Zazwyczaj także nie powierzano im spraw karnych i małżeńskich⁸⁵.

Jeżeli chodzi o podział dekanalny diecezji pińskiej, to do czasu jej ustanowienia struktura dekanalna przyznanego terytorium sięgała okresu przedrozbiorowego. W guberni mińskiej było wówczas 77 parafii, 74 pochodziło z diecezji wileńskiej,

⁷⁸ Tamże, k. 222.

⁷⁹ Tamże, k. 291.

⁸⁰ DAŻO, f. 178, op. 4, sp. 1, k. 61-61v; RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 450.

⁸¹ L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, oprac. M. Dębowska, Biały Dunajec-Ostróg 2017, s. 125-127.

⁸² J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 56, 379; Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 514-515.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ P. Hemperek, *Oficjaliały okręgowe w Polsce*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 18 (1971) z. 5, s. 67.

⁸⁵ Tamże, s. 67-68.

a 3 z diecezji łucko-brzeskiej. Parafie z diecezji wileńskiej należały do dekanatów: bobrujskiego – 12 parafii, brasławskiego – 4, mińskiego – 13, nowogródzkiego – 6, połockiego – 15, radoszkowickiego – 14, różańskiego – 2, świrskiego – 6 i witebskiego – 2. Parafie z diecezji łuckiej były w dekanacie szereszowskim – 3. W guberni wołyńskiej istniało 89 parafii, z których 59 pochodziło z diecezji łuckiej, 22 z kijowskiej, a 8 z chełmskiej. Parafie należące przed rozbiorem do diecezji łuckiej wchodziły w skład dekanatów: dubieńskiego – 18 parafii, włodzimierskiego – 26 i zasławskiego – 15. Parafie z diecezji kijowskiej należały do dekanatów: owruckiego – 7 parafii i żytomierskiego – 15. Pozostałych 8 parafii pochodziło z dekanatu rateńskiego z diecezji chełmskiej.

Wszystko na to wskazuje, że reorganizacja sieci dekanalnej dokonała się, jak wyżej wspomniano, w czerwcu 1796 roku, po uzyskaniu przez bp. K.K. Cieciszowskiego uprawnień kościelnych do zarządzania parafiami wchodzącymi w skład istniejących kanonicznie diecezji łucko-brzeskiej i wileńskiej (10 marca 1796 roku) oraz chełmskiej (11 maja 1796 roku). Biskup poinformował o tym duchowieństwo 12 czerwca 1796 roku w instrukcji skierowanej do dziekanów.

Tworzenie i znoszenie dekanatów było wyłączną kompetencją rządców diecezji, ale musieli oni w swoich decyzjach brać pod uwagę rozporządzenie rządowe o konieczności dostosowania granic dekanatów do granic powiatów (ujezdów), celem „tym łatwiejszej komunikacyjnej z miejscowymi magistraturami cywilnymi”. Jak słusznie zauważyła M. Dębowska: „Tymczasowość wprowadzonych rozwiązań wiązała się z koniecznością zmian nie tylko granic dekanatów, ale i parafii – nawet z koniecznością tworzenia nowych parafii”⁸⁶.

Obydwie gubernie (namiestnictwa) wchodzące do diecezji pińskiej były podzielone na powiaty od połowy 1795 roku. Ukaz o podziale namiestnictwa mińskiego na 13 powiatów został podpisany 3/14 maja 1795 roku. Status stolic powiatów otrzymały następujące miasta lub miasteczka: Mińsk, Bobrujsk, Borysów, Dawidgródek, Dokszyce, Dzisna, Ihumeń, Mozyrz, Nieśwież, Pińsk, Postawy, Słuck i Wilejka⁸⁷. Namiestnictwo wołyńskie podzielono 5/16 lipca 1795 roku także na 13 powiatów, których centrami zostały miasta lub miasteczka: Żytomierz, Łuck, Cudnów, Dąbrowica, Kowel, Łabuń, Nowogród Wołyński (Zwiahel), Ostróg,

⁸⁶ Dębowska, *Rządy biskupa*, s. 188; Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 549. Przykładowo: po ustaleniu nowych granic administracyjnych do guberni mińskiej (powiat borysowski) przyłączono dwory należące do parafii w Bobrze i Białynicach, pozostałych w guberni (archidiecezji) mohylewskiej. Wizytator dekanatu borysowskiego Michał Cidzik, kanonik kijowski i smoleński, proboszcz w Hajnie, zabiegał u Bielikowskiego, sędziego brasławskiego, właściciela Białowicz o fundację w tej miejscowości nowej parafii lub filii dla przejętych terenów. Ponieważ trudności finansowe uniemożliwiły fundację nowej parafii, wizytator zaproponował, by obszar ten został włączony do parafii berezyńskiej. NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 239, k. 77v-78v. Ostatecznie przyłączono go do parafii w Chłopieniczach i Borysowie. NIAB, f. 1781 op. 27, sp. 240, k. 70.

⁸⁷ *О составлении Минскаго Намѣстничества изъ тринадцати округовъ, 3 V 1795 г.* (nr 17325), w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года, т. 23, Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт Петербургъ 1830, s. 693.

Owruć, Radomyśl, Równe, Włodzimierz i Zasław⁸⁸. Nazwy powiatów pochodziły od nazw miast i miasteczek powiatowych. Kierując państwowym podziałem administracyjno-terytorialnym, bp K.K. Cieciszowski powinien podzielić diecezję na 26 dekanatów, odpowiadających powiatom. Czy tak się stało niestety nie wiemy. Zachowane źródła wytworzone w 1796 roku potwierdzają erygowanie niektórych dekanatów, szczególnie wchodzących w skład guberni mińskiej, o istnieniu innych możemy snuć domysły.

Z tych i innych protokołów wizytacji z 1796 roku przechowanych przez Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku wynika, że w lipcu 1796 roku gubernia mińska została podzielona na 11 dekanatów: bobrujski, borysowski, dokszycki, dziśnieński, ihumeński, miński, mozyrski, piński (powiaty dawidgródecki i piński), postawski, słucki (powiaty nieświeski i słucki) i wilejski⁸⁹. Z terenu guberni wołyńskiej z tego czasu zachowała się tylko wizytacja dekanatu łuckiego, o której jeszcze będzie mowa⁹⁰. Co do dalszego podziału niewiele wiemy. Możemy jedynie postawić pytanie: czy bp K.K. Cieciszowski zdecydował się erygować dekanaty w Cudnowie, Łabuniu i Zasławiu? W granicach każdego z tych powiatów były po 3 łacińskie parafie, w powiecie cudnowskim w Berdyczowie, Cudnowie i Krasnopolu, w powiecie łabuńskim w Lubarze, Łabuniu i Połonnem, a w powiecie zasławskim w Horodyszczach i Zasławiu (parafie pw. św. Jana i pw. św. Józefa). W analogicznej sytuacji w guberni mińskiej utworzono dekanat bobrujski (parafie Bobrujsk, Hłusk i Serafin).

Znany ze sprawozdania styczniowego z 1798 roku podział dekanalny diecezji pińskiej uwzględnił już zmiany państwowego podziału administracyjnego dokonane ukazem z 12/23 grudnia 1796 roku, a wprowadzone w guberniach wołyńskiej i mińskiej pismem z 29 sierpnia / 9 września 1797 roku⁹¹. A to oznacza, że diecezja pińska była dwa razy w swojej krótkiej historii dzielona na dekanaty. Pierwszy raz, jak już wspomniano wyżej, w czerwcu 1796 roku i drugi raz pomiędzy wrześniem a listopadem 1797 roku. Biskup musiał dokonać korekty podziału dekanalnego ze względu na likwidację kilku powiatów. W guberni mińskiej zniesiono 4 powiaty: dawidgródecki, dokszycki, nieświeski i postawski, zaś w guberni wołyńskiej 3: cudnowski, dąbrowski i łabuński.

Z dostępnych nam wizytacji wiemy, że w czerwcu 1796 roku powstały dekanaty dokszycki i postawski, które po zniesieniu tożsamyh z nimi powiatów również uległy likwidacji. Od lipca do listopada 1796 roku obydwie wspomniane dekanaty wizytował Bazyli Fiedorowicz, kanonik smoleński, dziekan postawski i pleban w Zadorożu. W dekanacie postawskim było wówczas 12 parafii w: Budślawiu,

⁸⁸ *О учреждении Волинской и Подольской Губерний первой изъ 13, а послѣдней изъ 12 уѣздовъ, 5 VII 1796 г.* (nr 17352), w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи съ 1649 года*, t. 23, *Съ 1789 по 6 ноября 1796*, Санкт Петербургъ 1830, s. 727-728.

⁸⁹ NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 238-249, 251-252.

⁹⁰ DAŽO, f. 90, op. 1, sp. 200.

⁹¹ *О назначеніи границъ Губерніямъ: Новороссійской, Кіевской, Минской, Подольской и Малороссійской и о раздѣленіи ихъ на уезды, 29 VIII 1797* (nr 18117), w: *Полное собрание законовъ Россійской имперіи с 1649 года*, t. 24, *Съ 6 Ноября 1796 по 1798*, Санкт Петербургъ 1830, s. 706-710.

Duniłowiczach, Kościeniewiczach, Krzywiczach, Łuczaju, Mosarzu, Nowym Miadziole, Postawach, Starym Miadziole, Udziale, Wołkołacie i Zadrożu⁹², a w dekanacie dokszyckim 7 parafii w: Berezynie, Chotajewiczach, Głębokim, Hajnie, Korzeniu, Olkowiczach i Parafianowie⁹³. Po zmianach dekanalnych w styczniu 1798 roku parafie te znalazły się w dekanatach: borysowskim (Berezyna, Chotajewicze, Hajna, Korzeń), dziśnieńskim (Głębokie, Mosarz, Postawy, Udział, Zadroże) oraz wilejskim (Budslaw, Duniłowicze, Kościeniewiczze, Krzywicze, Łuczaj, Nowy Miadzioł, Olkowicze, Parafianów, Stary Miadzioł i Wołkołata). Po reorganizacji granic pozostałych powiatów dokonano również takich zmian, by siedziby parafii znajdujące się w danym dekanacie odpowiadały także przynależności powiatowej.

Trudno przypuścić, że granice dekanatów zawsze pokrywały się z granicami guberni i powiatów. Urzędnicy ustalający podział gubernialny i powiatowy, dokonując rozgraniczenia pomiędzy poszczególnymi jednostkami administracyjno-terytorialnymi, nie brali pod uwagę przebiegu przedrozbiorowych granic państwowych i kościelnych. Nowe granice guberni i powiatów musiały więc dzielić dotychczasowe okręgi parafialne. Przykładem tego był dekanat wilejski w diecezji pińskiej. Na podstawie szczegółowych protokołów wizytacji przeprowadzonej latem 1796 roku przez Antoniego Szulca, kanonika smoleńskiego i proboszcza postawskiego wiemy, że na 13 parafii należących do tego dekanatu państwowe granice administracyjne przecinały teren 7 parafii. Obszar 4 parafii dzieliła granica pomiędzy gubernią mińską i wileńską. Parafia w Chołchle znajdowała się w guberni wileńskiej w powiecie oszmiańskim i guberni mińskiej w powiecie wilejskim⁹⁴. Podobnie było z parafiami w Kamieniu (powiaty wilejski, miński i oszmiański)⁹⁵, Pierszajach (powiaty wilejski i oszmiański)⁹⁶ oraz Lebedziowie (powiaty wilejski i oszmiański)⁹⁷. Terytoria 3 parafii należały do guberni mińskiej, ale w różnych powiatach. Miejscowości i dwory parafii w Iwieńcu leżały w powiatach wilejskim i mińskim⁹⁸, parafii w Radoszkowiczach – wilejskim i dokszyckim⁹⁹, a parafii w Zasławiu – wilejskim i mińskim¹⁰⁰. W przypadku parafii pierszajskiej sytuacja była jeszcze bardziej skomplikowana. Większość parafii znajdowała się w guberni mińskiej, ale kościół parafialny sytuowany na granicy obu guberni uznano za należący do guberni wileńskiej. Latem 1796 roku parafię przyporządkowano do diecezji pińskiej, a w styczniu 1798 roku do diecezji wileńskiej¹⁰¹.

⁹² NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 242, k. 1-22v.

⁹³ Tamże, k. 24-43v.

⁹⁴ Tamże, k. 41-42v.

⁹⁵ Tamże, k. 36v-37.

⁹⁶ Tamże, k. 39-39v.

⁹⁷ Tamże, k. 57v-58.

⁹⁸ Tamże, k. 29v-31.

⁹⁹ NIAB, f. 1781, op. 27, sp. 241, k. 12v-14v.

¹⁰⁰ Tamże, k. 18v-19v.

¹⁰¹ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 2943, k. 106-160v. Ostatecznie po nowej regulacji diecezji, przeprowadzonej w kwietniu 1798 roku, znalazła się w granicach diecezji mińskiej. I.B. Chodźko, *Diecezja mińska około 1830 roku*, t. 1, *Struktury parafialne*, oprac. M. Radwan, Lublin 1998, s. 56-58, 210-211. Podobna sytuacja zachodziła w przypadku parafii w Białogrodce, Według relacji plebana

Bywało tak, że siedziby parafii należących do danego dekanatu nie znajdowały się w granicach odpowiadającego im powiatu. Taka sytuacja zaszła w „okręgu łuckim”, w którym wizytację przeprowadził ks. Józef Umiński, kanonik łucki i proboszcz w Ostrogu. Od 28 czerwca do 14 sierpnia 1796 roku zwizytował 14 parafii: Hołoby, Horochów, Hulewicze, Kisielin, Koniuchy, Łokacze, Mielnica, Nieświcz, Skurcze, Sokul, Torczyn, Wiszenki, Zaturce¹⁰². Dopisany później drugi tytuł księgi protokołów wyjaśnia, że „okręg łucki” był tożsamy z „powiatem łuckim”. Ponieważ w tym czasie w dokumentach kościelnych zamiennie używano pojęć: „okręg”, „powiat”, „ujezd” i „dekanat” nie bardzo wiadomo, jak należy traktować wizytowany obszar. Czy był to powiat czy też dekanat łucki? Problem w odpowiedzi na tak postawione pytanie wynika z tego, że terytorium wyznaczone przez trasę tejże wizytacji nie pokrywało się ani z obszarem staropolskiego powiatu łuckiego, ani także nie było tożsame z powiatem łuckim, wchodzącym w skład namiestnictwa wołyńskiego¹⁰³ oraz powiatem łuckim, będącym częścią utworzonej w 1797 roku guberni wołyńskiej. Sześć parafii wizytowanych latem 1796 roku znajdowało się wówczas w powiecie łuckim (Nieświcz, Skurcze, Sokul, Torczyn, Wiszenki, Zaturce), cztery w powiecie włodzimierskim (Horochów, Kisielin, Koniuchy, Łokacze) i trzy w powiecie kowelskim (Hołoby, Hulewicze, Mielnica). Wydaje się więc, że wizytowany obszar to dekanat łucki, co oznacza, że przy erygowaniu sieci dekanalnej, w tym przypadku K.K. Cieciszowski nie wziął pod uwagę sugestii rządowych o przystosowaniu granic dekanatów do granic powiatów.

To, co dzisiaj wiemy o dostosowaniu w Rosji granic kościelnych do granic państwowych, wskazuje, że władze kościoła, generalnie respektując ukaz rządowy o takiej konieczności, nie zawsze starały się lub mogły dopasować granice kościelne do granic państwowych. O ile odstępstwa w dostosowaniu granic diecezji do granic guberni zdarzały się rzadko, o tyle w kształtowaniu wewnętrznych granic diecezji nie zawsze liczone się z przebiegiem granic powiatów¹⁰⁴.

Styczniowe sprawozdanie o stanie parafii zawiera nazwiska księży, którym biskup piński powierzył obowiązki dziekanów. W oficjalacie łuckim powinności dziekańskie powierzono: w dekanacie łuckim Michałowi Manieckiemu, kanonikowi

Jan Mieszkowski w styczniu 1798 roku parafia należała do diecezji latyczowskiej, ale była już w guberni wołyńskiej i powiecie zasławskim. Przed reformą administracyjną Pawła I znajdowała się w powiecie bazalskim, w namiestnictwie podolskim. Zanim dokonano nowego podziału diecezji w kwietniu 1798 roku włączono ją do dekanatu zasławskiego w diecezji pińskiej. DAŻO, f. 178, op. 51, sp. 3, k. 69v-70; RGIA, f. 822, op. 21, sp. 1, k. 213-214.

¹⁰² DAŻO, f. 90, op. 1, sp. 200, *Wizyta Generalna Kościołów Okręgu łuckiego, Roku 1796*.

¹⁰³ *Атласъ Россійской Имперіи, состоящей изъ 52. картъ, изданный во градѣ С. Петра въ лѣто 1796 г. а Царствованія Екатерины II, XXXV. е.*, [Санкт Петербургъ 1796], mapa 45, *Карта Волинскаго Намѣстничества разделенная на 13 уѣдовъ*.

¹⁰⁴ J. Szczepaniak, *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej (1850-1867)*, cz. 7, t. 2, z. C, *Diecezja łucka i żytomierska w świetle schematyzmów z lat 1850-1867*, Kraków 2022, s. 24, 29-38; tenże, *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „Analecta Cracoviensia”, 47 (2015) s. 155-156.

łuckiemu¹⁰⁵; kowelskim – Wincentemu Dobrowolskiemu, koadiutorowi proboszcza w Turzysku¹⁰⁶; włodzimierskim – Dominikowi Wykowskiemu, plebanowi w Sielcu¹⁰⁷; rówieńskim – Walentemu Znamierowskiemu, kanonikowi łuckiemu, plebanowi w Kazimierce¹⁰⁸; ostrogskim – Józefowi Buchowieckimu, kanonikowi łuckiemu i plebanowi w Tajkurach¹⁰⁹; zasławskim – Stanisławowi Bieńkowskiemu CM, superiorowi i plebanowi w Zasławiu¹¹⁰. W oficjalacie żytomierskim dziekanami byli: w dekanacie żytomierskim – Wincenty Janowski, kanclerz łucki i proboszcz żytomierski¹¹¹; nowogródwołyńskim – Grzegorz Hucewicz, proboszcz w Nowogrodzie Wołyńskim¹¹²; owruckim – Michał Sobolewski, emerytowany prefekt szkoły w Owruczu¹¹³; radomyślańskim – Józef Godlewski, proboszcz w Korosteszowie¹¹⁴. W oficjalacie mińskim nominację dziekańską otrzymali: w dekanacie mińskim Józef Kamiński, kanclerz smoleński i pleban w Iwieńcu¹¹⁵; borysowskim – Szymon Tracewski, pleban w Dokszycy¹¹⁶; ihumeńskim – Michał Grodzki CM, superior w Śmiłowiczach¹¹⁷; dziśieńskim – Zygmunt Zastawski, kanonik smoleński i pleban w Ikaźni¹¹⁸; wilejskim – Tomasz Lepieszyński, proboszcz w Dołhinowie¹¹⁹; bobrujskim – Ignacy Kondratowicz, pleban w Berezynie (dekanat Ihumeń)¹²⁰. W oficjalacie nieświeskim nominacje dziekańskie otrzymali: w dekanacie słuckim Mikołaj Brzozowski, kanonik smoleński i pleban w Mikołajowszyźnie oraz emerytowany nauczyciel w szkołach narodowych¹²¹; pińskim – Kasper Dąbrowski, proboszcz w Karolinie¹²²; mozyrskim – Antoni Grądzki, kanonik smoleński¹²³.

Powinności i prawa dziekańskie, które obowiązywały pod koniec XVIII wieku w diecezjach kresowych były tożsame z przepisami istniejącymi w pozostałych diecezjach funkcjonujących na ziemiach polskich. Lista obowiązków i uprawnień oparta była na prawie powszechnym, przyjętym na podstawie orzeczeń Soboru Trydenckiego i na decyzjach podejmowanych przez synody prowincjonalne

¹⁰⁵ RGIA, f. 822, op. 12, sp. 1, k. 20.

¹⁰⁶ Tamże, k. 91.

¹⁰⁷ Tamże, k. 115.

¹⁰⁸ Tamże, k. 147.

¹⁰⁹ Tamże, k. 178.

¹¹⁰ Tamże, k. 204.

¹¹¹ Tamże, k. 223.

¹¹² Tamże, k. 260.

¹¹³ Tamże, k. 270.

¹¹⁴ Tamże, k. 282.

¹¹⁵ Tamże, k. 282.

¹¹⁶ Tamże, k. 334.

¹¹⁷ Tamże, k. 352.

¹¹⁸ Tamże, k. 362.

¹¹⁹ Tamże, k. 393.

¹²⁰ Tamże, k. 436.

¹²¹ Tamże, k. 451.

¹²² Tamże, k. 479.

¹²³ Tamże, k. 502.

lub diecezjalne¹²⁴. Po pierwsze, dziekanom powierzono pieczę nad duchowieństwem dekanatu. „Dozór” dziekański – jak wówczas mówiono – dotyczył postawy i obyczajów księży, pracy duszpasterskiej (nauczania kościelnego, sprawowania sakramentów, dbałości o edukację w szkołach parafialnych i troski o dzieło miłosierdzia) oraz wykonywania poleceń władz państwowych i duchownych. Po wtóre, obarczono dziekanów potrzebą regularnego wizytowania parafii w swoim okręgu (zwykle raz w roku) i przesyłania ordynariuszowi sporządzonego w trakcie wizyty protokołu. Po trzecie, dziekani mieli prawo i obowiązek zwoływania raz lub dwa razy w ciągu roku „kapituł foralnych”, czyli kongregacji dziekańskich, o ile warunki na to pozwalały. Po czwarte, do zadań dziekańskich należało kanoniczne instalowanie rządców parafii (plebanów i prepozytów). Po piąte, powinni prowadzić księgę dziekańską, w której mieli odnotowywać wszelkie informacje o dekanacie, wizytacjach, kongregacjach i rozporządzeniach władz. Po szóste, mieli prawo do podejmowania tymczasowych decyzji w sprawach trudnych oraz zapewnienia ciągłości w pracy duszpasterskiej w przypadku wakatu na urządzie plebana, do czasu właściwej decyzji ordynariusza. Do ich powinności zaliczano także troskę o dystrybucję w parafiach olejów świętych oraz rubrycel¹²⁵. Niewiele się owe obowiązki zmieniły w czasach porozbiorowych, przynajmniej do represji po upadku powstania listopadowego. Taką hipotezę postawił ks. B. Kumor, na podstawie instrukcji bp. K.K. Cieciszowskiego skierowanej do dziekanów niekanonicznej diecezji pińskiej (12 lipca 1796 roku), zachowanej w dokumentach zgromadzonych przez abp. Albina Symona (przechowywanych w Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie) oraz instrukcji dla dziekanów podpisanej przez bp. Franciszka Borgiasza Mackiewicza 19 lipca 1816 roku (obecnie znajduje się w aktach tegoż biskupa, w Bibliotece i Archiwum abp. E. Baziaka w Krakowie). We wspomnianej wyżej instrukcji dla dziekanów biskup piński do zasadniczych obowiązków dziekańskich zaliczył: informowanie biskupa o stanie kościołów i parafii (personalnym, majątkowym), wizytacje parafii prowadzonych przez duchowieństwo diecezjalne i zakonne, ze szczególnym uwzględnieniem kontroli inwentarzy parafialnych i sumariuszy dokumentów kościelnych. Powierzono mu również obowiązek czuwania nad stanem moralnym i gorliwością duszpasterską podległego mu duchowieństwa. Dziekani otrzymali także większe uprawnienia jurysdykcyjne *in foro interno*¹²⁶.

W chwili powtórnego podziału diecezji na dekanaty los diecezji był już przesądzony. Trwały bowiem negocjacje pomiędzy delegatem Stolicy Apostolskiej Wawrzyńcem Littą a władzami rosyjskimi na podstawie przedłożonego przez

¹²⁴ M. Przybyłko, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 5 (1962) nr 1-2, s. 109.

¹²⁵ Z. Ch[odyński], *Dziekan wiejski*, w: *Encyklopedia kościelna. Podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego, z licznymi jej dopełnieniami*, wyd. M. Nowodworski, t. 4, Warszawa 1874, s. 457-460; *O początku władzy dziekanów foralnych*, „Archiwum Teologiczne. Pismo czasowe, poświęcone oświeceniu i zbudowaniu religijnemu”, 1 (1836) z. 2, s. 158-161; H. P[rzeździecki], *Dziekani w Polsce*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 9-10, Warszawa 1906, s. 265-267; Królik, *Organizacja dekanalna*, s. 47-61.

¹²⁶ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 557.

delegata projektu reorganizacji diecezji Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego i grecko-unickiego w Rosji, sporządzonego 22 czerwca 1797 roku. W ich efekcie diecezja pińska ukazem carskim została zniesiona (28 kwietnia / 9 maja 1798 roku), a w jej miejsce utworzono diecezję łucką i żytomierską (w granicach guberni wołyńskiej) oraz mińską (w granicach guberni mińskiej). Stosowne dekryty erygujące obydwie diecezje wystawił W. Litta 8 i 9 sierpnia 1798 roku¹²⁷.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu (AKKK)

sygn. Sp.S.Ł.Ż.3, [Liber processum parochiae Berestecensis], 1743-1803.

Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu (DAŻO)

sygn. f. 90, op. 1, sp. 200, Wizyta Generalna Kościołów Okręgu Łuckiego, Roku 1796.

sygn. f. 90, op. 1, sp. 266, Stan Kościoła Parafialnego i Plebanii Wielelnickiej... spisany Dnia 30 septembra 1807 Roku.

sygn. f. 178, op. 4, sp. 1, [Kancelaria zadworna bp. K.W. Cieciszowskiego, 1793-1799].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 3, Opisanie kościołów [diecezji latyczowskiej], 1797.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 4, Acta Decanatus Dubnensis, Congreg[ati]on[is]um dec[an]al[iu]m ab 1796 ad [1798].

sygn. f. 178, op. 51, sp. 7, Wizyty Jeneralne Kościołów Świeckich Dekanatów: Żytomierskiego, Owruckiego, Nowogrodwołyńskiego i Rówieńskiego, od r. 1799 do 1809.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 8, Wizyta Jeneralna Kościołów i Klasztorów Franciszkańskich, Augustyańskich, Trynitarских, Bernardyńskich i Kapucyńskich od 1799 do 1815 r.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 9, Wizyta Generalna Kościoła Żytomierskiego 1799 r. czyniona.

sygn. f. 178, op. 51, sp. 11, Wizyty jeneralne Kościołów Świeckich w Dekanatach: Dubieńskim, Krzemienieckim, Ostrogskim, Zasławskim i Starokonstantynowskim w r. 1799^m.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (LVIA)

sygn. f. 3002, ap. 13, nr. 42, Księga procesowa krokowskiego parafialnego kościoła, od 1792 Roku do 1806 Roku doprowadzona.

sygn. f. 3003, ap. 12, nr. 104, Księga procesów kościoła krakinowskiego w R[oku] 1785 sporządzona.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku (NIAB)

sygn. 1781, op. 27, sp. 238, Wizyta Generalna Kościołów Parafialnych Świeckich i Zakonnych w Powiecie Bobrujskim leżących ekspedyowana w Roku 1796...

sygn. 1781, op. 27, sp. 239, Wizyta Dziekańska Kościoła Parafialnego Borysowskiego ekspediowana... dnia 29° Nowembra 1796 Roku.

sygn. 1781, op. 27, sp. 240, Wizyty Generalne Kościołów Parafialnych Świeckich i zakonnych w Powiatach Mińskim i Borysowskim sytuowanych odprawione w Roku 1796...

¹²⁷ Tamże, s. 194-195.

- sygn. 1781, op. 27, sp. 241, Wizyta Generalna Kościołów świeckich i zakonnych w Powiecie Wilejskim leżących w Roku 1796... odprawiona.
- sygn. 1781, op. 27, sp. 242, Wizyta Dekanatu Postawskiego R[ok]u 1796 Miesiąca 9bra... odbyta i sporządzona.
- sygn. 1781, op. 27, sp. 244, [Dopełnienie wizytacji dekanatów wilejskiego, ihumeńskiego i mozyrskiego].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 245, [Wizytacja kościołów powiatu dawidgródeckiego].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 246, [Wizytacje kościołów i klasztorów powiatu dokszycyckiego].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 247, [Wizytacje kościołów diecezjalnych i zakonnych powiatu ihumeńskiego].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 248, [Wizytacja kościoła w Kopatkiewiczach].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 249, [Wizytacje kościołów mozyrskiego i petrykowskiego].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 251, [Wizytacja kościołów powiatu słuckiego].
- sygn. 1781, op. 27, sp. 252, [Wizytacje kościołów: kleckiego, lachowickiego, mikołajewskiego, niedźwiedzkiego i świerzeńskiego].

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu (RGIA)

- sygn. f. 822, op. 12, sp. 1, [Spis kościołów parafialnych oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji pińskiej, 1798; Raporty plebanów diecezji pińskiej, 1797-1798].
- sygn. f. 822, op. 12, sp. 2587, [Wizytacje parafii dekanatu dubieńskiego, 1797].
- sygn. f. 822, op. 12, sp. 2588, [Wizytacje parafii archidiecezji mohylewskiej, 1797].
- sygn. f. 822, op. 12, sp. 2590, Wiadomość o Duchowieństwie Świeckim i Zakonnych Zgromadzeń z Archidiecezji Mohilowskiej zebrana do Rzymsko Katolickiego Duchownego Kollegium za rok 1803 podana.
- sygn. f. 822, op. 12, sp. 2943, [Wizytacje parafii diecezji wileńskiej, 1798].

Źródła drukowane

- Atlas Rossijskoy Imperii, sostoyashchiy iz 52. kart*, izdannyy vo grade S. Petra v leto 1796 g. a Tsarstovaniya Yekateriny II, XXXV. ye., [Sankt Peterburg 1796], mapa 45, *Karta Volyńskago Namestnichestva razdelonnaya na 13 uezdov*".
- Bantysz-Kamenskiy Nikolay Nikolaevich, *Spiski kavaleram rossijskikh imperatorskikh ordenov Sv. Andrey a Pervozvannogo, Sv. Yekateriny, Sv. Aleksandra Nevskogo i Sv. Anny s uchrezhdeniya do ustanovleniya v 1797 godu ordenskogo kapitula*, red. P.A. Druzhinin, Moskva 2006.
- Kościół parafialny w Lubomlu. Wizytacje generalne z lat 1796-1839*, wpraw. i oprac. M. Dębowska, Lublin 2012.
- Niemcewicz Julian Ursyn, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811-1828* odbyte, Paryż-Petersburg 1858.
- O butii v Rossii dlya ispravdyushchikh Rimskuyu vrbu shesti Diotseziyam*"; *o soderzhanii Arkhiepiskopa, Yepiskopov i pri nikh Suffraganov i Offitsialov*" *General'nykh*"; *o perenosie na apellasiyu dral iz Konistorii; o zavisimosti chinov i dolzhnostey tserkovnykh, am takzhe Seminarii i shkol ot Arkhireyev*"; *o zapreshchenii prinimat ili pomoshchat Inostrannykh Dukhovnykh*"; *o imenovanii Arkhiepiskopa Mogilevskogo mitropolitom*"; *shch prebyvanii yego i neimrnnii yemu snosheniy s Inostrannymi zemlyami, bez dozvoleniya Verkhnoy vlasti*, 28 IV 1798 g. (nr 18 504), w: *Polnoye sobranie zakonov Rossijskoy imperii c 1649 goda*, t. 25, 1798-1799, Sankt Peterburg 1830, s. 223.

- O naznachenii granits" Guberniyam": Novorossiyskoy, Kievskoy, Minskoy, Podol'skoy i Malorossiyskoy i o razdelenii ikh" na uyezdy, 29 VIII 1797 (nr 18117), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 24, S" 6 Noyabrya 1796 po 1798, Sankt Peterburg" 1830, s. 706-710.*
- O novom" razdelenii Gosudarstva na Gubernii, 12 XII 1796 (nr 17634), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 24, S" 6 nayabrya 1796 po 1798, Sankt Peterburg" 1830, s. 229-230.*
- O prinyatii prislyagi ot" zhiteley vnov" prisoyedinennykh" k" Rossii ot" Pol'shi, pri poslednem" yeya razdelenii, oblastey; ob" ustroystve onykh" na osnovanii Uchrezhdeniya o Guberniyakh" o ob" ustanovlenii Tamozhen", takzhe pogranichnoy tsepi i strazhi na novoy granitse, 1 V 1795 g. (nr 17323), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt Peterburg" 1830, s. 691-692.*
- O pripisanii ostayushchikhsya po sim" Guberniyam" v" Unii monastyrey i tserkvey k" Yeparkhii Belorusskoy, 6 IX 1795 g. (17384), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, S" 1789 po 6 nayabrya 1796, Sankt Peterburg" 1830, s. 772-773.*
- O prisoyedinenii k" Rossii ot" Pol'shi nekotorykh" Oblastey, i ob" uchrezhdenii iz" onykh" Guberniy: Minskoy, Izyaslavskoy i Bratslavskoy, 23 IV 1793 g. (nr 17112), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt Peterburg" 1830, s. 417-419.*
- O privedenii v" blagoustroystvo tserkvey Rimsko-Katolicheskago ispovr'daniya v" Velikom" Knyazhestve Litovskom", 6 IX 1795 g. (nr 17 380), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, C" 1798 po 6 noyabrya 1795, Sankt Peterburg" 1830, s. 763-764.*
- O razdelenii Velikago Knyazhestva Litovskago na tri chasti i o obraze upravleniya onymi, 30 X 1794 (nr 17264), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt Peterburg" 1830, s. 572-584.*
- O razdelenii Eparkhiy soobrazno s razdeleniem Huberniy, 6 V 1788 (nr 16658), w: Polnoe sobranie zakonov" Rossiyskoy ymperiy c" 1649 hoda, t. 22, 1784-1788, Sankt Peterburh" 1830, s. 1073-1064.*
- O sostvlenii Minskago Namestnichestva iz" trinadsati okrugov", 3 V 1795 g. (nr 17325), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, C" 1789 po 6 noyabrya 1796, Sankt Peterburg" 1830, s. 693.*
- O uchrezhdenii Volynskoy i Podol'skoy Guberniy pervoy iz" 13, a posledney iz" 12 uezdov", 5 VII 1796 g. (nr 17352), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, S" 1789 po 6 nayabrya 1796, Sankt Peterburg" 1830, s. 727-728.*
- Ob" uchrezhdenii dlya Rimskago ispovr'daniya v" Guberniyakh" Minskoy, Volynskoy, Podol'skoy, Bratslavskoy i Voznesenskoy dvukh" Yeparkhiy, pod" naimenovaniem" Pinskoy i Letichevskoy, 6 IX 1795 g. (nr 17 379), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 23, C" 1798 po 6 noyabrya 1795, Sankt Peterburg" 1830, s. 761-762.*
- Ob" uchrezhdenii Sobornyykh" tserkvey v" nekotorykh" gorodakh" denezhnom" oklade; ob" assignovanii summy na zhalovan'ye Syashchenn i tserkovnosluzhitelyam" onykh" tserkvey i o peremene nazvaniy Yeparkhiy dlya yedinoobraziya po zvaniyu tekhn" Guberniy, v" koikh" kaphedy ikh" sostayat", 4 VIII 1799 g. (nr 19070), w: Polnoye sobranie zakonov" Rossiyskoy imperii c" 1649 goda, t. 25, 1798-1799, Sankt Peterburg" 1830, s. 750-754.*

- Spiosok” Kavaleram” Rossiyskago Imperatorskago Ordena po vsrsm” naimenovaniiyam”, w: [Peterburgskiy kalendar’, Sankt Peterburg” 1806].
- Szantyr Stanisław, *Zbiór wiadomości o kościele i religii katolickiej w Cesarstwie Rossyjskiem a szczególnie w prowincjach od Polski przyłączonych od czasu pierwszego rozbioru Polski aż do końca panowania cesarza Alexandra I. i początków panowania Mikołaja I*, Poznań 1843.
- Wielądka Wojciech Wincenty, *Heraldyka czyli opisane herbów, w jakim który jest kształcie oraz Familie rodowitey Szlachty Polskiej i W. X. Litewskiego z ich herbami...*, t. 1, cz. 1, Warszawa 1792.

Opracowania

- Balabeykina Olga Aleksandrowna, *Istoriko-geograficheskiye aspekty territorial'noy organizatsii pravoslavnoy Tserkvi v Rossii*, „Pskovskiy regionologicheskii zhurnal”, 10 (2014) nr 19, s. 64-72.
- Bartoszewicz Kazimierz, *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej*, Wiedeń [1913].
- Bilousov Yuriy Valeriyovych, *Kyyivs'ko-Zhytomyr's'ka ryms'ko-katolyts'ka yeparkhiya. Istorychnyy narys*, Zhytomyr 2000.
- Blazejowskyj Dmytro, *Hierarchy of the Kyivan Church (861-1990)*, Romae 1990.
- B[łeszczyński] Julian, *Biskupstwo mińskie*, w: *Encyklopedyja powszechna*, wyd. S. Orgelbranda, t. 3, Warszawa 1860, s. 655-656.
- Bodzantowicz K.S. [Kajetan Suffczyński], *Kasper Cieciszowski, arcybiskup mohylewski, metropolita całej Rosyi*, „Biblioteka Ossolińskich. Poczet nowy”, 6 (1865) s. 91-148.
- Boudou Adrien, *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między nimi w XIX stuleciu*, t. 1, 1814-1847, Kraków 1928.
- Butterwick Richard, *Polska ewolucja a Kościół katolicki, 1788-1792*, Kraków 2012.
- Ch[odyński] Zenon, *Dziekan wiejski*, w: *Encyklopedja kościelna. Podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego, z licznymi jej dopełnieniami*, wyd. M. Nowodworski, t. 4, Warszawa 1874, s. 452-464.
- Chodźko Ignacy B., *Diecezja mińska około 1830 roku*, t. 1, *Struktury parafialne*, oprac. M. Radwan, Lublin 1998.
- Chrzanowski Ignacy, *W obronie sponiewieranej czci metropolity Kaspra Cieciszowskiego*, „Gregoriana”, 2 (1936) z. 3-4, s. 104-109.
- Dębowska Maria, *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Dębowska Maria, *Kapituła katedralna w Łucku w dokumentach z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012) s. 67-96.
- Dębowska Maria, *Rządy biskupa Kaspra Kazimierza Cieciszowskiego w niekanonicznej diecezji pińskiej (1795-1798)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 100 (2013) s. 181-203.
- Dębowska Maria, *Spadek i spadkobiercy metropolity Kacpra Kazimierza Cieciszowskiego*, Kraków 2023, s. 27-28.
- Długosz Teofil, *Z dziejów biskupstwa kijowskiego*, „Collectanea Theologica”, 13 (1932) z. 1-2, s. 70-89.
- Estreicher Karol, *Bibliografia Polska. 140.000 druków*, cz. 3, t. 3 (ogólnego zbioru t. 14), *Stolecie XV-XVIII w układzie abecadlowym*, Kraków 1896.
- Fijałek Jan, *Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władztwem polskim (1582-1772/95)*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński”, 1 (1923) z. 2, s. 177-198.

- Fijałek Jan, *X. Dawid Plichowski... Szkic bio-bibliograficzny*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński”, 1 (1923) z. 1, s. 1-13.
- Godlewski Michał, *O Kardynalacie Stanisława Sierżeniewicza-Bohusza*, „Kwartalnik Litewski”, 1 (1910) t. 2, s. 13-22; t. 3, s. 51-58; t. 4, s. 12-24.
- Godlewski Michał, *Cieciszowski Kasper Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 38-39.
- Górczyk Wojciech Jerzy, *Biskup kamieniecki Adam Stanisław Krasieński (1714-1800) i general Wincenty hrabia Krasieński (1782-1858). Wzorce mężczyzny w rodzie Krasieńskich*, w: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 8, „O mężczyźnie (nie)zwyczajnie”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2019, s. 27-51.
- Górczyk Wojciech Jerzy, *Diecezja kamieniecka w drugiej połowie XVIII w. Czasy pontyfikatu biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego*, „Nasza Przyszłość”, 130 (2018) s. 75-114.
- Hałaburda Marek, Kęder Wojciech, *Sytuacja polityczna i społeczna na kresach wschodnich w dobie pierwszego rozbioru w świetle sprawozdań dyplomatów papieskich*, „Studia Historyczne”, 58 (2015) z. 1 (229), s. 25-39.
- Hemperek Piotr, *Oficjalaty okręgowe w Polsce*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 18 (1971) z. 5, s. 51-73.
- Jobert Ambroise, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773-1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, tłum. M. Chramcówna, przedm. H. Barycz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.
- Jurkiewicz Wojciech, *Adam Naruszewicz w otoczeniu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Historyczne”, (1993) z. 3, s. 69-86.
- Kasabuła Tadeusz, *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim (w 225. Rocznicę powstania archidiecezji i metropolii mohylowskiej)*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, 7 (2008) s. 260-271.
- Khytrovs'ka Yuliya Valentynivna, *Orhanizatsiyno-pravove stanovyshche rymo-katolyts'koyi Tserkvy na Pravoberezhniy Ukraini naprykintsi XVIII – na pochatku XX st.*, „Storinky istoriyi. Zbirnyk naukovykh prats'”, 22 (2010) t. 30, s. 26-32.
- Kirin Anatolij Vadimovich, *Gosudarstvennyye reformy v Rossii. Ot Petra do Putina*, Moskwa 2021, s. 31-44.
- Komissarenko Arkadiy Ivanovich, *Razrabotka zakonodatel'nykh aktov sekulyarizatsionnoy reformy 1764 g.*, w: *Problemy istorii Rossii*, t. 2, *Opyt gosudarstvennogo stroitel'stva XV-XX vv.*, Yekaterinburg 1998, s. 34-47.
- Królik Ludwik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, oprac. M. Dębowska, Biały Dunajec-Ostróg 2017.
- Kumor Bolesław, *Obsada biskupstwa tarnowskiego w latach 1883-1807*, „Analecta Cracoviensia”, 13 (1981) s. 426-442.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.
- Kurczewski Jan, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- Levyts'kyy Viktor, Sydyaha Bogdan, *Inkorporatsiya Pravoberezhnoyi Ukrainy do Rosyjs'koyi imperiyi ta yiyi vplyv na rozvytok tserkovnoho zemlevolodinnya*, „Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istoriya”, 2 (2014) nr 1, s. 26-30.

- Lisiejczykaŭ Dzianis, *Farmiravannie sietki unijackich parafij na terytorii «Turaŭskaj jeparchii» ũ 1596-1795 hh.*, w: *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, Białystok 2010, s. 93-112.
- Loret Maciej, *Kościół katolicki a Katarzyna II, 1772-1784*, Kraków-Warszawa 1910.
- Magomedova Aida Bek Akhmedovna, *Reformy gosudarstvennogo upravleniya pri Yekaterin 'ye II. Istoriko-pravovoy aspekt*, „Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Vestnik nauki»”, 3 (2019) nr 11, s. 83-88.
- Michalczyk Zbigniew, *Kościół p.w. Św. Stanisława Biskupa Męczennika i kolegium Jezuitów w Pińsku*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3, cz. 5, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, red. D. Piramidowicz, Kraków 2016, s. 33-113.
- Michalik Bożena, Mizia Tadeusz, *Stosunek konfederacji targowickiej do Komisji Edukacji Narodowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 9 (1966) s. 66-84.
- Moszyński Antoni, Jelski Aleksander, *Pińsk*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1887, s. 167-183.
- Mościcki Henryk, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, 1772-1800, Wilno 1910.
- Nazarov Andrey Aleksandrovich, *Religioznaya politika Yekateriny II kak faktor formirovaniya pervogo v Yevrope tolerantного mnogokonfessional'ного obshchestva*, „Vystnik RMAT [Rossijskaya mezhdunarodnaya akademiya turizma]”, (2020) nr 3, s. 13-19.
- O początku władzy dziekanów foralnych*, „Archiwum Teologiczne. Pismo czasowe, poświęcone oświeceniu i zbudowaniu religijnemu”, 1 (1836) z. 2, s. 152-166.
- P[ruszkowski] Józef K. „Podlasiak”, *Janów biskupi czyli Podlaski. Z dawnych i współczesnych źródeł*, Kraków 1897.
- P[rzeździecki] Henryk, *Dziekani w Polsce*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 9-10, Warszawa 1906, s. 265-267.
- Paszenda Jerzy, *Kościół i kolegium jezuitów w Pińsku*, w: *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 5, red. A. Betlej, P. Krasny, Kraków 2003, s. 27-51.
- Piramidowicz Dorota, *Nieistniejące kościoły Pińska*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2017, s. 279-298.
- Platt Julian, *Naruszewicz Adam Tadeusz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 554-561.
- Popov Mikhail Aleksandrovich, Ganchar Andrey Ivanovich, *Mitropolit S. Bogush-Sevrentsevich: formirovaniye pravitel'stvennoy politiki po otnosheniyu k Rimsko-katolicheskoy tserkvi na belorusskikh zemlyakh (konets XVIII – pervaya chetvert' XIX veka)*. Monografiya, Grodno 2012.
- Prokop Krzysztof Rafał, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec-Ostróg 2001.
- Prokop Krzysztof Rafał, *Wiadomości do biografii biskupów oraz opatów i księży z ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów z osiemnastowiecznej prasy warszawskiej doby saskiej i stanisławowskiej (1729-1795)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 86 (2006) s. 287-329.
- Przybyłko Marian, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 3 (1960) nr 3-4, s. 195-272; 5 (1962) nr 1-2, s. 77-148.
- Rosowski Witalij, *Pałucki Michał Józef*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, red. E. Gigilewicz, Lublin 2010, kol. 1189-1190.
- Runkevich Stepan Grigorevich, *Iov (Yakov" Petrovich" Potomkin)*, w: *Russkiy biograficheskiy slovar'*, t. 8, red. A.A. Polovtsov, Sankt Peterburg" 1897, s. 301-303.

- Savchuk Tat'yana Petrovna, *Pravoslavnyye obiteli Belarusi: pinskiy muzhskoy Bogoyavlenskiy monastyr' v kontse XVI – nachale XX vv.*, w: *Khristianskiye tsennosti i mezhkul'turnoye vzaimodeystviye. Sbornik nauchnykh statey mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Brest, 29-30 oktyabrya 2020 g.*, red. T.V. Lisovskaya, Brest 2020, s. 127-29.
- Savinkov Boris, *Tsetsishovskiy (lub Tsetsishevskiy) Kaspar-Kazimir*, w: *Russkiy biograficheskiy slovar'*, t. 21, red. A.A. Polovtsov, Sankt Peterburg" 1901, s. 517-520.
- Shcherbak Nadiya Oleksandrivna, *Pravoberezhna Ukrayina v derzhavno-pravoviy systemi Rosiys'koy imperiyi kintsya XVIII – pershoyi polovyny XIX st.*, „Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav”, 22 (2017), t. 103, nr 2, s. 288-296.
- Shostak Inna, *Luts'ko-Zhytomyr's'ka diyetseziya naprykintsy XVIII – u pershiy polovyny XIX stolit'*, Bilyy-Dunayets'-Ostrih 2005.
- Skorodiuk Józef, *Janów Podlaski – rezydencja biskupów*, „Szkice Podlaskie”, 13 (2005) s. 11-28.
- Smoliiy Valeriy Andriyovych, *Vozz'yednannyya Pravoberezhnoyi Ukrayiny z ukrayins'kymi zemlyamy v skladi Rosiys'koy derzhavy*, „Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal”, 18 (1974) nr 8, s. 56-65.
- Szczepaniak Jan, *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „Analecta Cracoviensia”, 47 (2015) s. 151-180.
- Szczepaniak Jan, *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej (1850-1867)*, cz. 7, t. 2, z. C, *Diecezja łucka i żytomierska w świetle schematyzmów z lat 1850-1867*, Kraków 2022.
- Szczygielski Waclaw, *Krasiński Adam Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, red. E. Rostworowski, t. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 160-166.
- Sznarbachowski Feliks, *Początek i dzieje Rzymsko-katolickiej Djecezji Łucko-Żytomierskiej, obecnie Łuckiej w zarysie*, Warszawa 1926.
- Turkowski Tadeusz, *Giedroyc Jan Stefan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, red. W. Kopczyński, Kraków 1948-1958, s. 427-428.
- Vekh Stanislav, *Zapadnyy kray («zakhvachennyye zemli») vo vnutrenney politike Rossiyskoy imperii*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 18 (2021) nr 2, s. 97-123.
- Voyda Yatssek, *Bulla Onerosa papy Piya VI, i nachalo yeye istorii v Rossiyskoy Imperii na rubezhe XVIII-XIX vekov: nekotoryye tserkovno-politicheskiye aspekty*, w: *Mogilevskaya rimsko-katolicheskaya arkhieparkhiya: svidetel'stva zhivoy pamyati. 1783-1939*, Sankt-Peterburg 2019, s. 60-88.
- Walczak Wojciech, *Unicka diecezja turowsko-pińska w strukturze Kościoła unickiego w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie”, 20 (2012) s. 175-192.
- Wołonczewski Maciej, *Biskupstwo żmudzkie*, Kraków 1898.
- Zarzycki Waclaw, *Biskup Adam Naruszewicz luminiarz polskiego Oświecenia*, Lublin 1999.
- Zav'yalov Aleksey Aleksandrovich, *Vopros o tserkovnykh imeniyakh pri imperatritse Yekaterine II*, Sankt Peterburg" 1900, s. 341-344.
- Żychliński Teodor, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 12, Poznań 1890.
- Żytkowicz Leonid, *Rządy Repina na Litwie w latach 1794-7*, Wilno 1938.

NIEKANONICZNA DIECEZJA PIŃSKA (1795-1798). POWSTANIE, TERYTORIUM I WEWNĘTRZNY PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY

Streszczenie

Jeszcze przed podpisaniem traktatów ostatecznie likwidujących Rzeczpospolitą Obojga Narodów cesarzowa Katarzyna II dokonała 6/17 września 1795 roku nowego podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Rosji, traktując przejęte ziemie jako własność Rosji. Swoich decyzji nie konsultowała ze Stolicą Apostolską, tym samym lekceważąc powszechnie przyjmowaną zasadę, że tworzenie i znoszenie diecezji oraz mianowanie ordynariuszy należy do prerogatyw papieskich. Jedną z utworzonych przez nią diecezji była diecezja pińska, której ordynariuszem wyznaczyła dotychczasowego biskupa kijowskiego Kaspra Kazimierza Cieciszowskiego, rezydującego w Żytomierzu. Podporządkowała mu parafie i klasztory w guberniach mińskiej i wołyńskiej. Ów biskup sprawował władzę na tym obszarze zgodnie z prawem kościelnym, ponieważ uzyskał od rezydującego w Warszawie delegata papieskiego Wawrzyńca Litty uprawnienia administratora na obszarze włączonym do diecezji pińskiej, a przekraczającym granice formalnie istniejącej diecezji kijowskiej, której był legalnym ordynariuszem. Z trudnego do odgadnięcia powodu nie ustanowił stolicy diecezji w Pińsku, mimo wyraźnego życzenia Katarzyny II. Nie wyznaczył żadnego kościoła w Pińsku na katedrę, nie przeniósł tam kapituły i rezydencji biskupiej oraz nie utworzył w nim konsystorza. Wyjechał jednak z Żytomierza do Berdyczowa. Przemianował tylko konsystorz generalny diecezji kijowskiej na konsystorz generalny diecezji pińskiej. Po otrzymaniu kościelnych uprawnień do zarządu diecezją, najprawdopodobniej w czerwcu lub lipcu 1796 roku, podzielił diecezję na 4 oficjalaty okręgowe (Żytomierz, Łuck, Mińsk i Nieśwież) oraz 19 dekanatów. Po reformie terytorialno-administracyjnej Rosji ogłoszonej przez cesarza Pawła I w grudniu 1797 roku oraz wdrożonej w styczniu i lutym 1798 roku dokonał powtórnego podziału diecezji pińskiej na dekanaty, dostosowując je w miarę możliwości do państwowego podziału administracyjnego. Diecezja pińska przestała istnieć w wyniku umowy pomiędzy Stolicą Apostolską a dworem petersburskim o nowym podziale administracyjnym Kościoła katolickiego w Rosji (ukaz Pawła I z 28 kwietnia / 9 maja 1798 roku; dekrety W. Litty z 7, 8 i 9 sierpnia 1798 roku).

Słowa kluczowe: diecezja pińska; metropolia mohylewska; Kościół katolicki w Rosji; Kasper Kazimierz Cieciszowski; gubernia mińska; gubernia wołyńska